

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

776 38
SAHLGRENKA SJUKH.
DEF. I 4
UNIVERSITETSBIOTIKET
MEDICINSKA SEKTIONEN

[Lindesfolje]

Pehr Dubbsr.

[SS.ä. 4034.]

Sahlgrenska Sjukhus-
Biblioteket.

Ob!

Tagningsen

"Täncker om matkan
etc. har tydeligt på
de sist lidna i
grundlopps en riklig."

[7. dindestolpe.]

JOHAN LINDERS

Täncker

Om

Suur=

Brunnars

Kraft

Och

Merckan.

Uplagde Andra Gången
och förmerade.

STOCKHOLM/

Tryckt hos JOH. L. HORRN, Kongl.
Antiquit. Archiv. Boktryckare.

Åhr 1718.

ADPROBATIO.

Såsom desse af Assessoren uthi
Kongl. COLLEGIO MEDICO,
Ädle och Höglärde Herr DOCTOR
JOHAN LINDER upsatte Tancfar/
om Suur-Brunnars Krafft och
Berckan/innehålla/jämte en grund-
lård beskrifning om menniskians le-
famliga Huushåldning / många
wacfra / nödiga och nyttiga lärdo-
mar för dem / som tåncfia igenom
Suur-Brunnars Helse-watn den
förlorada Helsen återwinna / så kan
Kongl. COLLEGIUM intet annat / än
dem ett tilbörliigt loford lemna / och
til Trycket befordra. Stockholm
den 1. Decemb. Anno 1711.

(L. S.)

Nomine Regii Collegii Medici
MAGNUS BROMELL.
M.D. & p. t. Synd.

D Et gunstiga omdöme / som
åthskillige hedersame Personer
hafwa behagat fälla om mi-
ne enfaldige / åhr 1711. Uttra-
de Tanckar öfwer Dese Tijders
Pestilentia / har sedermera intalt mig / at
åter komma fram i Ljuset / och upwijsa nå-
gra mina Tanckar om Suur = Brunnars
Brassit och Werckan; i den säkra tilförs-
sicht til den bewågna Läsaren / at honom med
Dylijf mildhet täckes så Detta emottaga / som
med det förra skedt är / aldenstund jag här
wid / så wäl som uthi alt annat / hwad antingen
redan kan wara tryckt / eller hädan efter til
Trycket warder befordrat / ingen ting annat
söker / än at på det möjligste och efter ytter-
sta förstånd tienna det Gemena Bästa / och
åfwen nu säga min oförgripeliga mening wid
detta ärendet : Den jag dock intet på något sätt
genom förblommerat tahl söker förwärfwa det
ringesta bifall / så wida den icke genom noga
skårskodande befinnes med Naturen och dage-
liga Sörfahrenheten inträffa. Och der jag i

2

någre

någre måhl betrådes hafwa gådt ifrån den allgemena meningen / förhoppas jag / at slikt förseende eij blifwer mig alt-förswåra misstyd / emedan jag stådse lefwer i den tanckan / at det bekanta *αἰὸς ἐστὶν* uthi Andelige Saker allenast gäller / men icke uthi det / som ett menniskeligt förstånd kan någorlunda fatta och begripa.

Ut Suur-Brunnar och Hellsö-Batn warit til från första Werldenes Skapelse / lærer ingen neka; men på hwad tid de egenteligen blifwit uptagne och brukade / är owist / och torde eij löna mödan / at der efter leta. Det kunde ock hånda / at ingen Nation är / som icke har hoos sig en så ädel Herrans gåfwa / fast wårdslöshet och fåkunnoghhet gör / at man så litet bekymrar sig der om / förmodeligen af den öfwer alt gängse swagheten / at ålska mehr hwad främmande är / och gå öfwer ålsken efter watn.

Hoos Israels Barn och i Jerusalem war den bekanta Hellsö-Dammen Bethesda, hwar om Evangelisten Johannes skrifwer / hwilken på wise tider om åhret blef af Angelen rörd / och der igenom bekom en öfwermotton helbrädga görande kraft / men / som man tror / öfwer naturlig / och androm Suur-Brunnom olikt. Denna Dammen hade sitt uhrsprung uthur Källan Gichon, på klådemakare eller waltare åkren / om hwilken talas 2. Reg. 18. v. 17. hwar ifrån watten med rännor ledes. Förmenes i förstone hafwa warit gråfwen /

wen / at de orene måtte sig der twåtta och bada / förr än de effter Judiska Lagen fingo gå in i Templet / hwarföre och der brede wid fem Skiul eller Spåkerregånger wore bygde. Somlige mena fuller / at waterns rörelse och porlande wid Påsk eller Pingestiden skedde af den helige Elden / som der i negden förwarades : hwar om talas 2. Macab. 1. v. 18. 19. Andre / at waterns helsosamma kraft kom af Prophetens Esaia döda kropp / som wid Kallan Gichon eller Scheloach war begrafwen ; Andre / at sielfwa Kallans watern förde något Mineral , och således war Prästomen nyttig / när de funno sig beswårade med Bukref af det feta // som Joh. Bened. Carpzovius mente. Dock lemna man thetta med hwad mera them Skrifflärdom at uthwittra och förklara.

Men som denna Helso-Dammen Bethesda på wise tider om året hade sin kraft / åter den samma förlorade / och omsider aldeles bortmiste / så äre der emot andre Helso-Watn fundne / hwilke genom den Allswåldige Skaparens nåde och behag / från uhrminnes tider alt in til denna tiden sin dyra kraft behålla. Sådant är Tungriske Watnet / som nu kallas Spaa , hwilket för Christi födelse war i bruuk til kroppens rensande / för Froxor och Steen / som Plinius förmåler : behåller och ännu en så stor kraft / förnämligast uthi Solsets inbillning / at det wida omföres / och dyrt nog försäljes ; fast mången förmodeligen äfwen så godt Suur-Brunns watern kan hafwa o

Föopandes hemma i sitt eget Land. Om Sibbarpa Källa i Halland straxt wid Warberg/ lijk som then andra Bethesda, skal allenast hafwa sin Krafft om Midsommars aften / som folcket der nedre tror / har man stoor orsak at twisla på / emedan thetta / så wäl som annat / hwad äfwen om flere Källor såges / har merendels sin grund uthi en starck inbilning och widskapelig wahntro ; ehuruwäl denna Sibbarpa Källan torde wara af en hel annan bestaffenhet / än andre här i landet brukelige Mineral-Watn / efter Des hålt genom the wanliga profwen intet skal stå at erfaras / som mig af hederligt folck är berättadt.

Här i Swerget äre flere Surbrunnar ofundne / än the som fundne äre / hwilket man kan sluta af så otalige många Järnberg / Sielffråtsstenar och omogne Metaller som hopetals finnas. Men på hwad tid de til Hellsans återfående / eller bibehållande / äre först uptagne och brukte / der om är swårt sig at utlåta. Dock tyckes / at det myckna ofrandet / som skedt wid åtskilliga Källor / kan wisa / det Suurbrunsdrickandet måtte här i landet wara ett gammalt bruk / särdeles sedan Christendomen genom Påwesta Munckar och främmande Prester infördes / hwilke ock twiswels uthan denna wahnar med sig inbracht hafwa. Men då det enteligen utbrast til den lyckan / at man så här / som i andre landsorter / kunde såga för säkert / det äfwen inomlands en så härlig Gud; Gåfwa funnes / kom / efter något mystran-

de / det nu bekanta Helso-Batnet Medewij för en dag. Och ehuruwäl ett sådant påfund i förstone hölts före wara undersamt och och nästan otroligt / efter man så gärna ålskar hwad främmande är / gjorde doch detta hoos äthstilligt estertäncksamt folck ett större omhugfande. Och blef altså Medewij Suur-Brunn af Wålb. Herr Archiatern Urban Hiärne pröfwad / uptagen / och stald i ordning / hwilkom man också har at tacka för största delen af then wettenskap / man om slika saker åger / den han sig genom mödosama resor wid uthom landz Suur-Brunnar och Warma Bad / jämte så mycken annan lärdom / berömmeligen förskafat hafwer.

När nu således / som ofwan sagdt är / af Wålb. Herr Archiatern om Medewij Suur-Brunns uptagande/beprofwande/lagande / och andre nödwändigheter ordenteligen war bestaldt / begynte något hwar kringkrya / om och någre flere sådane Brunnar finnas måtte här innom Fäderneslandet. Men som ej alle hade rätt fattat Wålb. Herr Archiaterns goda mening / och de kännemärcken / som han til uprichtiga Brunnars upfinnande fordrar / ty kom man och fram med en otidig börd af oråknelige många så kallade Suur-Brunnar och Swart-Källor / hwilke och straxt der på blefwo ogillade / föruthan några fåå goda och uprichtige / som ännu i dag jämte Medewij behålla sin krafft och stora werckan wid äthstilliga Siukdomars afhielpande eller lindran

De; warandes doch ingen dera Den andra så aldeles och til alla stycker lijf / at icke den ene i Desse Passioner, hin annan i andre är Dugeligare / och kan med större nytto brukas.

Straxt der på då folcket såg åtskilliga Främpor helas / afhielpas och lindras af watudrickandet wid Desse Brunnar / förföll man på den tanckan / at man måste resa til Brunnen för alla bräckligheter / de måtte och hafwa hwad namn de hafwa wille / lika såsom Suur-Brunnar skulle wara en Panacea eller Enewålds läkedom för alla Siukdomar i gemen / af allehanda namn / allehanda art och kynde. Och ehuruwäl aldrig någon Medicus warit af den meningem / mycket mindre sig så uthlätit / så finner jag dock nödigt / sådant här litet wiidar omröra / aldenstund alle de / som warit af den sällsamma inbilnigen / lære sielfwe redan genom egen förfarenhet och skada hafwa rönt at man icke heller med watern får narras och gåckas.

Alltderföre har jag för denna gången tagit mig tillfälle at wisa / huru Suur-Brunns drickandet en allenast är obeqwänt til alla Siukdomars botande / uthan och huru det werckar uthi de botelige Siukdomar. Men hwad swårheter detta företagandet är underkastat / lemna jag dem at estersinna / som wetta / huru wida den saken om Medicamenters och Läkedomars rätta Kraft och innerliga Werckande brach är. Galenus och de flere gamle Medici hafwa fuller sig der om skriffteligen utlätit / men

mycket mörckt / och obegripeliget. Ty om jag nu skulle swara någon / som frågar mig / hwarföre Opium eller Wallmoge Sasten gör Sömn? derföre at det har en Sömngörande Krafft / så wore det sannerligen der med intet mera tilgiordt / och sagdt / än at jag det intet wiste / eller förstode / som det och werckeligen är swårt at säga. Bland de senare har Julius Cæsar Claudinus uthi sin Book om Läkarens Ingång til de Siuka / samt Thomas Willis tämmeligen wäl och lärdt skrifwit om Medicamenters werckan / at jag må förtiga dem / som enskylta saker enkannerligen hafwa sig åtagit at afhandla. Och ehuruwäl man må billigt klå sig bak om örat / och rysa i Kroppen / när sådane wichtige frågor framställas / doch likwäl som jag i Den Hollendste Academien Leyden har hört af den widtberömde Professoren Herman Boerhaave, då han om Lakedomars werckande i Kroppen offenteligen läste / huru man här med Mathematice bör tilgå / der man täncker winna något fast slut och tilförlåteligt ändemål / thy wil jag och mig korteligen yttra; warandes oförgripeligen Den Theorie och Practique i Medicinen osäker som eij på Geometriske Principier och grundfaste sig stöder. Hwarföre och de gamle Hedningar / när de betrachtade hela den stora werldenes ordning och underliga skick sade / at GUD och Naturen gjorde alt efter Geometrien. Och fast jagh ey haft tilfälle / at så särdeles uthi denna Dyrbara och ädla

wettenskapen få wara hemma / så tror jag
 Dock intet gärna någon ting uthi Läkare Kon-
 sten / som icke warder mig Mathematice för-
 klarat : derföre och Hippocrates, Den store
 Läkaren / uthi ett sitt bref högeligen förman-
 te sin Son Thessalum, som äfwen wille blij
 Läkare / at lära Geometrien. Om det ock sto-
 do til önskandes / at samma Öfwer skrift / som
 fordom war skrifwen öfwer Platonis Schole-
 dörr / det ingen til honom ingå måtte / som ey
 förstode Geometrien, äfwen öfwer alla Läk-
 arens offentliga Läsestugor med grofwe bok-
 stäfwor wore präntad / så torde kanske det
 Gemena Bästa hafwa sig högeligen der öfwer
 at hugna.

Swad de främmande Suur-Brunnars Halt
 och egenteliga innehåld är / behöfwe wij intet
 at bry oss så mycket om / aldenstund sådant re-
 dan af åthskillige främmande Medicis, Lister,
 du Clos, van Heer, och flere andra är be-
 skrifwit. Swad van Heer anbelangar / så är
 hans Spadacrene med så stort förstånd och diup-
 sinnighet om Spaawattnets Halt och folckes
 förhållande under sielfwa wattendrickandet / ut-
 gifwen / at åthskillige andre hafwa tagit den
 samma sig til ett Mönster / och tåmmeligen
 wäl efterskrifwit; ehuruwäl han / wid Spaa
 Mineraliernas utpröfwande såges hafwa lidit
 något menniskeligt / thet är / hafwa felat :
 hwilket icke är til at undra / uthan fast mehr
 at ursächta / ty alt ey kunna alla / Non o-
 mnia

omnia possumus omnes, som Poëten fordom
qvådt hafwer.

De Swenske Surbrunnar ståna gemen-
ligen uthi Halt och Natur öfwerens med Spaa-
Källan : ty det watnet / som hitföres och med
Rhenstrwiin upjäser / är ey Spaawatn / uthan
hämtas från Dünnstein wid Andernach ey
långt ifrån Coblenz. The bestå merendels
af Järn-Vitril, Swafwel / litet Allun och
Salt / men Allun och Salt finnes ey hos alla.
Swilka Mineralier man ey allenast medh
Smaken och Luchten kan igenkänna / uthan
det äre ock någre maner / at sådant förmedelst
Præcipationer, och så kallade Reagentia,
utforska / ehuruwäl somlige föregifwa / at mån-
ga saker kunna uthi ett Hellsawatn finnas /
som icke så aldeles på det sättet stå til at up-
täckia / aldenstund Minima Naturalia eller
de aldraminste naturlige ting äre de aldra-
swåreste at utgrunda. Så wil fuller en och
annan tala. Men the som äga den förmånen /
at wara store Chymici och Naturkundige ge-
nom Elden / hafwa här om andra tanckar /
och wilia intet twiswelsmål här uthinnan tillå-
ta : Det jag där hän lemnar / och ärnar med
ingen uthi en så willkohrlig ting finnas stridig ;
warandes förmodeligen hwariorom och enom
fritt och efterlåtit / at uthi de saker / som en-
kannerligen af förnuftes snille harflyta / tro
så mycket man behagar / uthan at någon der
med förtörna.

Doch är det nog / at man kan försäkra
25 sig /

sig / Det Järn = Vitril, Swafwel och underti-
 Den Allun i de fläste wåre Suur = Brunar finnas /
 hwilke Mineralier, efter Skaparens Gudso-
 meliga behag / diupt neder i Jorden / på ett
 underligt och menniskiom icke så kunnigt wijs
 med watnet åre förmångde / och således genom
 wisa Ådror och gånger med watnet vprinna /
 sedan de först genom Blålera och Sand åre
 från sin orenlighet luttrade och fånjade / då de
 tillsammans göra ett mycket fint / glittrande /
 Swafwelluchtande / blecksmakande / och ge-
 nomtrångande watn. Och efter Järn Salt
 och Swafwel åre uthi watnet så wål och hårdt
 sammanbundne / at de intet skiljas / tycks man
 kunna säga / at Suurbrunswatnet är lijka som
 ett surt Såplöder / dock mycket fint och genom-
 trångligt. I Venedig, hwarest den bästa
 Zwålen görs / taga de Slächt Kalck / och låg-
 ga den uthi ett Kåril / sedan lägges Winstens
 Salt eller Pottaska der öfwer / och då Saltet
 drager til sig wådres wåttska / och således för-
 löses / släckes åfwen Kalcken / och blandas med
 det andra til ett blått Salt / som sedan med
 watn och Bomolja förkofas til en Alkalist
 Zwål eller Såpa. Men på hwad sätt Järns-
 saltet och Swaflet med watn nedre i Jor-
 den til ett syrligt / och then Venetianska Så-
 pan fast olift Såplöder förbindas / kan
 man icke så just wetta / ty fåå hafwa warit der
 nedre / och sedt huru det sker. Doch røner
 man i menniskians kropp och de siukdomar
 som i det tiocka oumgångelige blodet grunda

sig/ en lijka werckan af Suur=Brunn=Watn/
 som af annat Säplöder / eller de slags Twäl-
 piller / Dem Doct. Boerhaave wet så wäl at
 hafwa sig wid hand i åtskillige tilfällen; kun-
 nandes förmodeligen / efter mitt tycke / så wäl
 ett surt Salt / med någon Olja / genom Na-
 turen och Konsten / til en Medicinaliff Säpa
 förknippas / som ett fast Luth=Salt med Olja/
 Smör / Talg / eller Traan kan förkofas til en
 Waskare Twäl. Och hwad är alla Tråds
 och Örters Gaster / då de ännu flyta innom
 sina Adror / annat / än en flychtig / Oljachtig
 Naturlig Säpa? Blod gör wackra händer /
 för samma orsak skull / hwilcket Dwinfolckom
 nogsamnt är bekant.

Som nu desse ting / Vitrilet och Swaf-
 let tillsammans betrachtade / göra med watnet
 ett syrligt Säplöder / och i följe der af tienna
 wid alla händelser / enär något uthur Kroppen
 bortsköljas skal / så är och något annat här wid
 at nämna / i anscende til andra delar i Kropp-
 en / och då desse Mineralier hwar för sig skär-
 skodas. Hwad Järn=Saltet widkommer / så
 kan man med tungan känna / at det har en
 sammandragande krafft / och syrlig smak.
 Men hwad det är at stoppa och sammandra-
 ga / der om äre skiljachtige meningar. Doch
 tyckes detta ey annorledes skee / än at de små
 uplöste vitrioliffe Salten smyga in uthi alla
 öppna hohl / som här och der finnas emillan
 Fibrerna eller kött och Senotråarna i Kroppen;
 hwar af desse Fibrer blifwa fastare / och ey så
 weflige /

wetlige/ som tilförende. Och der de förr genom sin slapphet ey funnat sig så sammandraga/ och åter utspänna/ som wederbörligt är/ så blifwa de genom Järn=Vitrilet til sin richtighet härstälte. Hwar af mycket råttas i Kroppen/ så wäl wid Matens smältande/ som blodgörandet/ och andre wättsfors tilberedelser/ der om vidare framdeles handlat warder. Därligast då desse Järn=Salten i Kroppen och Udrorne omföras/ skåra de icke allenast sönder och skilja hwad slem/ som kan dem möta och förekomma/ uthan ock/ der samma Kropp skulle wara böyelig til någon förrutnelse/ frätande blod/ och inwärtas hetta/ hindra de röthan genom sin syrlighet/ förbryta de flychtiga Luthsalten uthi sunda Ammoniakaliska Salt/ och hettan förtaga.

Hwad Swaflet angår/ så är det nästan för sig sielst en så fullkommlig Mineralisk Såpa/ efter det består af en Olja och en suur qwalm eller Spiritu, at man föga bättre kan begära til åtskilliga slags Siukdommar/ som kunna utluttras och affsköljas/ och bestå antingen i något tiocft oumgångeligt/ eller uthi ett sådant blod/ som lutar til förrutnelse/ och behöfwer swalkas/ förbrytas/ och förändras. Men man finner dock icke/ at Swaflet så särdeles stärcker Genotråarna och Fibrerna, som Järn=Vitrilet; derföre man och här wid äfwen spörier den stora Skaparens godhet/ som behagat desse twänne så olika/ men fast nyttiga Mineralier i Jordenes innre buuk aldra

Konstigast förmånga / til menniskians så myck-
 et större nytta och gagn.

Och ehuruwäl jag för min person troor /
 at watten / som dessa Mineraliska Salten in-
 nehåller och med sig omsörer kring de minsta
 och genomträngliga ådror i kroppen / ingen
 ting stort widare til helsan förskiuter / uthan
 fast mehr gör en slapphet uthi alle faste delar /
 Senotråar och Fibrer, om man undantager
 at det någorlunda kan förtunna en tiock blod /
 och den samma flytande göra / samt den in-
 wärtens hettan något lindra och stilla / då det de
 skarpa rutna Salten indricke / och med sig
 genom wanliga öppningar utförer; så äre dock
 någre fundne / som både tilförende / och nu icke
 längesedan genom offentliga skrifter welat of-
 inbilla / at måst alle Siukdomar genom warmt
 wattendrickande stode at hämmas (som Bonte-
 koe mente /) äfwen ock at de Curer, som
 ssee wid Helse-Brunnarna / skedde af ingen ting
 annat / än af bara watten. Hwilcket mig
 dock icke så underligt förefaller / emedan dese
 äre de samme / som förswara / at alle Siukdo-
 mar hafwa sin grund uthi ett tiockt blod / tän-
 kandes / at hafwa spelet wunnit / när de med
 watten kunnat giordt det flytande. Men huru
 de der med bedraga sig sielfwa / är klart at
 dömma / och framdeles skal wisas. Det är
 fuller sant / och står på god grund / at Cassius
 fordom har curerat en från hezig Feber, den
 han sådt genom ett Wijn-Ruus / med bara
 kallt watten / som Cornelius Celsus berättar;
 waran-

warandes ännu ingen bättre Medicin emot
 hufwudwårck af Drickande / än watern : men at
 jag kan i alle Siukdomar dricka mig frisk af
 bara watern / Der på lærer något hwar twifla.
 Och skulle i sådant tilfålle ingen / som boor
 Stockholm / hafwa nödigt at resa til Suur-
 Brunnar / aldenstund der sammastådes / särdes-
 les under Slottet / finnes så godt och fint watern
 som någonsin i Spanien eller i Franckeriket.
 Icke heller hade någon i Upsala orsak / at
 hämta sin helsa annorstådes ifrån / än uthur
 St. Eriks Källa / eller den andre söder om Sta-
 den. Men watern blije / som det warit hafwer /
 altid watern / och är allenast ett Vehiculum
 Medicamentorum, eller ett medel / som al-
 la Låkedomar kring kroppen omförer.

Doch icke så til förståendes / som watern
 eller något annat Medicament, af hwad
 namn / art och kynde det och hålst wara kunn-
 de / (om man undantager de flychtiga Sal-
 ten /) af sig sielf och egne kraffter kan i men-
 niskans kropp röras / och hit eller tijt omför-
 ras / det man i gemen både säger och tror ; utan
 alle sådane ting / i sig sielf betrachtade / äre lif-
 som döde och stillaliggande / til des de af en lef-
 wande kropp / ett friskt och farskt hierta / spån-
 stige ådror / och starcke Musclar röras och om-
 drifwas. Hwilken min utlåtelse lærer för flå-
 stom synas ett *wapádožov* och mycket undersam-
 aldenstund man är wahn at säga / at blodet
 går om i kroppen / det medicamentet drifwer
 swetten / ett annat urinen, Det tredie stolgång /

och så bort åth. Alt blodet röres och löper om i kroppen / nekär jag intet til / jämwäl ock at åtskillige läkedomar hafwa åtskillig werckan / men at blodet rörer sig sielfst / samt at medicamenterna, såsom döde ting / af sig sielf föras hijt eller tijt / och sådan eller sådan werckan göra / nekär jag aldeles.

Allt derföre måste wij betrachta Menniskians kropp som ett uhrwerck / hwilket af sin oro / antingen genom pendel eller spännfiäder / röres och til alla sina hiul omgår; men så snart denna oron stadnar / stadnar ock hela wercket / fast hiulen ännu äre färdige och ofskadde. En sådan oro i Menniskian och uti alle lefwande Diur är Hiertat / hwarutaf blodet och alle wätskor i kroppen omdrifwas / röras och fringsföras. Dock så / at när hiertat drager sig tilsamman / och utsputar blodet uhr sin wänstra camare in uti stora Arterien eller pulsådran / widgar ådran sig uth; men som hon äfwen består af senor tråar och Fibrer, och således är både uthspänstig och sammandragande / (Elastica) drager hon sig åter straxt tilsamman / och således blodet omdrifwer: under hwilken tijd hiertat sig å nyo utwidgar / och tager emot blodet. Och sådant skifte med hiertats och pulsådornas utwidgande och sammandragande sker / så länge Menniskian lefwet; men råkar hiertat med sitt klappande at stadna / stadnar äfwen klappandet i pulsådorne / blodet står stilla / tiocknar och går ihop / först i pullsådorne / sedan i Venis

nis eller ådrorne / samt uti waturören / hwilket heter på swensko med ett ord : Döo.

Hwadän denna oron har sin rörelse och oro / thet är / hwadan hiertat röres / sig utwidgar och sammandrager / ther om äre många meningar. Somlige hafwa ment / at den nya blodet i hiertat antändes som kruth / och gjorde Diastolen eller hiertats utwidgande / som Bellini trodde; men thet är orimligt. Andre hafwa annorledes här om utlåtit sig / Det man lemna der håhn. Ser man til hiertats sammanwäs / finner man / at det består af idel senotråar och Fibrer, hwilke icke / som på andre Solide-delar / löpa ända fram / utan de komma til hiertats udd / löpa de tillbaka igen i kret / och som på en snåcka. Består nu hiertat af senotråar så måste det nödvändigt wara spänstigt / sammandragande och utwidgande. Är det som en snåcka / så måste det och ånteligen förmå winna och röra mycket annat. De lemna jag dem / som förstå Mechaniquen och Architecturen, at utsäga / hwad kraft det är uti en snåcka. Den som gitter / kan läsa Borrelli. Jämwäl berättar Busbequius, at under des Legation blef en stor Obeliscus eller marmorpelare i Constantinopel updragen allenast genom ett tåg / som beständtes med watern. Huru nu träarne i tåget löpa snåckewijs / är allom repslagarom bekant. Dock gör detta intet fyllest til hiertats rörelser / utan de senor / som från hiernan gå dijt / släppa förmödeligen någon kraft der in. De blifst gör sielf

wa blodet mycket til saken / hwilket genom
 Cronpulsådran i hiertat inslyter / och förme-
 delst otalige många små grenar af samma puls-
 ådra / alla hiertas Fibrer och senotråar emillan
 löper / och omsider genom cronådran tillbaka
 rinner. Dock är thetta en liten och ofullkomlig
 beskrifning af det största underwercket / som
 finnes i menniskians kropp / ty mitt ändemål är
 intet / at skrifwa någon Anatomie.

Denna utspånstiga och sammandragan-
 de kraften / som är i hiertat / är ock / som sagt
 är / i pulsådrorne / samt Musclerne, tarmar-
 ne / midarnet / lungorne / jämwäl ock i alle
 broskar / som finnas i kroppen / särdeles i ref-
 benen; warandes deras förnämsta utsyfte / at
 omdrifwa blodet med alle sine wättskor. Swar
 af följer / at ju hårdare hiertat / pulsådrorne /
 Musclerne och tarmarne förmå spänna sig
 uth / och åter draga sig tilsamman / ju större
 werckan spørjer man af Medicamenterne,
 de må wara gifne til swettande / öpnande /
 wattudrifwande / eller för andra orsaker skull.
 Ufwen så måste man ock tro om Surbruns-
 watnet / at der maga och tarmar äre rene och
 friske / hiertat och ådrorne starcke / der gör
 det god werckan / och blir eij länge qwart i krop-
 pen. Men der maga och tarmar äre orene /
 slemmige och slappe / pulsådror och jämwäl
 hela kroppen orichtig och slapp / der gör det
 straxt föga werckan / och blir länge qwart i krop-
 pen. Detta är ock förnämsta grundwalen til
 de så kallade Temperamenter och åtskilliga
 naturer!

naturer / och at låfedomar / som skulle purgera, ofta drifwa swetten / eller Urinen, och de som skulle göra Salivation eller spottning / söka sin uthwäg genom stohlgången / stundom med de siukas största lijfsfara.

Och har jag hela detta ärendet uthi min Bok om Gift / som nu til omtryckande ligger widlyftigare färdig / klarligen bewist / och stadsnat äfwen i det slutet / at de starckaste menniskor snarast döo af alle sjukdomar / och af alle gift; men der emot de slappe och swage hårda längre uth / och ey så snart af sjukdom eller gift omkomma; ty deras tarmar / Udror och hierta werckar ey så hårdt på giffet / derföre det ock icke så illa skadar. Om jag har en skarp knif eller en hopy nålar i min hand / och håller handen stilla / skadar det mig intet : Drager jag henne sacht tilsamman / skadar det mig litet ; men klämmer jag hårdt tilsamman / så skadar jag mig rätt illa. Så måste man täncka om alle gift och skarpa Medicamenter, at de äre som små knifwar och nålar. Der nu magan och tarmarne / Udror och hierta hårdt yrcfia på dem och draga sig tilsamman / skära och sticka de / men få de ligga stilla / kunna de intet skada / ty de äre sielfwe döde ting / som måste af andre röras / om de skole kunna skada; hwilket ehuruwäl det i sig sielfst är klart / lærer det doch mångom falla sällsamt och otroligt / til des de noga eftersinna och ihogkomma / at sådant både med förnuftet och dageliga försä renheten aldeles instämmer. Och är denna

wettenskapet uthi Läkarekonsten mycket högnödig när något recepteras skal : ty har jag mig intet då bekant Flacciditatem och Rigiditatem Solidorum, slappheten och styfheten af kroppen/lärer den personen få alt förstärckt / som borde hafwa lindrigt / och twärt emot. Och detta heter rätt / at känna ens natur / fast det ofta annorledes uthtydes. Ty en Ämbetsman i det ämbetet måste ibland annorlunda handteras / än en uthi ett annat ämbete. Och är wärdt här wid at läsa den gyllna Ramazini Bock de Morbis Artificum, eller om Ämbetsmäns Siukdomar hwar för sig / hwarest han wijsar / at bondefolck och starcka arbetzarlar böra tagga in swagare Medicamenter, än andre / som äre weklingar och slappe i kroppen.

Men de / som altid beropa sig på blodet / at det är skuld til alla siukdomar / antingen med sin myckna tunnhet och skarphet / eller alt för stora tiockhet och tröghet / lære förmodeligen intet finna sig wid denna min uthsaga. Doch kunna de til bägge sådane krämpor af ett godt och försökt Suur-Brunns-Watn förmerka en stor hielp och lijsa / på det sättet / som ofwan sagdt är / at Järn-Vitrilet icke allenast stärcker och förstyswar de slappa Senotråarne och Fibrerne, samt de der af bestående Solide och fasta delar i hela kroppen / samt hämmar röthan genom sin syrlighet / och således det alt för tunna och skarpa blodet lagom tiockt gör; utan ock det tiocka flemmiga blodet sönderstår / förlöser / och förmedelst ett sammantnippe med

swaflet / på ett såpelöders maner stilljer och uth-
 sköljer. Man bör dock intet sluta / at Suur-
 Bruns drickandet är nyttigt til alla sjukdomars
 antingen botande / eller lindrande. Ty somlige
 sjukdomar kunna wäl genom ett Suur-Brunns
 såpelöder eij allenast upröras / uthan ock bort-
 sköljas / och bestå i blodet ; andre åter kunna af-
 hielpas / förmedelst det / at senotråarne och
 de faste delar från sin slapphet blifwa härstalte :
 men der emot finnas dock många krämpor / som
 eij allenast ingen hielp wid Suur-Brunnar haf-
 wa at wänta / uthan ock helsowatnet är i mäs-
 ge bräckligheter obehwämt / at af egne krafter
 och uthan andre sakers tilhielp altsamman kun-
 na uthrätta / fast det dock mycket gör / jämte
 annat. Swilket at kunna rätt begriipa / behöf-
 wer man som snarast igenomlöpa grunden til
 alla sjukdomar hoos menniskian / och begynna
 på främst.

Menniskian består af twänne delar : Siäl/
 och Kropp. Siälen af sig sielf gör många bräck-
 ligheter i kroppen / då hon med Diuppsinnige tanc-
 far / Abstractioner, och Algebraiske uthräck-
 ningar så aldeles är intagen / at alt å siido sät-
 ties hwad kroppen angår. Här igenom lijder
 kroppen merckeligen / bleknar och tyner bort /
 får en fuul huy / och warder mycket trög til alla
 naturliga beställningar ; fast ingen menniskia
 ännu kunnat med sitt förstånd begriipa och uth-
 tyda / huruledes en ande kan röra en kropp.
 Der til med komma här fram / förmedelst siä-
 lens medwerckande / en farhlig hoop Affecter
 och

och så kallade sinnes rörelser / kärlek / längtan /
 afwund / wrede / ängslan / försträckelse / och
 orächnelige flere / hwilcke / som jag nogsamtwiist
 i min Boof om Giffit / äre eij annorledes at be-
 trachtas / än en hoop uddar och nåhlar / och
 ett giffit / som blodet skarpt gör / ansigtet wahn-
 ställer / och hela kroppen förtärer. Desse pas-
 sioner lære förmodeligen ingen stoor nytta haf-
 wa af Suur-Brunnen / men fast mera af an-
 dre saker / som här efter nämde warda.

Hwad kroppen widkommer / så består
 han afwen af twänne ting / Solidis och Fluidis,
 faste och flytande Delar. De faste Delarne äre
 hiertat / ådror / broskar / been / tarmar / och
 meer sådant. De flytande äre blodet / blod-
 watnet och mera slikt. Men alt hwad fast är /
 har tilförende warit flytande ; warandes Soli-
 dum ultimum, eller grunden til alla fasta De-
 lar / eij annat än bara jord / som förfarenheten
 lårer. Hwart grand uthi blodet och alle fly-
 tande wättskor / är ock ett Solidum för sig sielft /
 som den lärde Steno har wiist de Solido intra
 Solidum, en liten doch diupsinnig boof. Fib-
 rerne eller senotråarne / som göra de faste De-
 larna / bestå af många små jordgrand tilsam-
 manknippade och ihopwurde / hårdare och tå-
 tare / eller lösare och långre ifrån hwar andra.
 Hwilken sammanwert gör uthi de faste parti-
 erne åthskilnaden emellan Laxum och Strictum,
 emellan Laxitatem och Rigiditatem Solido-
 rum, eller slappheten och styfheten af senotråar-
 ne; hwar på mycket grundas uthi hela meniskan.

Så these senotråar ganska löst tilsammansittia / at de med liten möda kunna söndras / sfer här af i gemeen / at alle ådror och andre här af bestående delar i kroppen / kunna lätt uthångias / och lätt sönderrifwas : Blod och wättskor / som skulle igenom dessa ådror flyta / stadna / och göra swulster / blije också ofta ett rutit blod. Der magan och tarmarne / bukens Musclar och midarnet åfwen bestå af sliike slappa senotråar / blije mathen illa smält / af en illa smält math en ond och tiocf blod / tröghet / oskicfelighet / samt orcklöshet / fuul hny / och mycket annat ondt. Til sådan Fibrernas och senotråarnas slapphet är wäl Suur-Brunns-Batnet mycket godt / men gör doch intet alltid och hoos the mästa tilfyllest / särdeles om sådana ne krämpor hafwa fått rota sig och länge warat / förr än man griper til läkedom af brunnen.

Deremot / då de små granden / som göra en senotrå / och senotråarne sielfwe / så hårdt äre sammantworne / at de föga kunna röra sig / utspännas och sammandragas / eller ock draga sig för hårdt i hoop / blifwa ådrorne / som af desse tråar äre gjorde / helt hårde och trånge / draga sig samman til ayelen eller medelpuncten af sin Canal, och således drifwa blodet starcft om; eller ock aldeles intet släppa det fram / utan stå emot hiertat / at det intet får töma sig riktigt uth : hwarigenom blodets omgång stadnar / och alle wättskors rätta genomsijlande warer hindrad / blodet wexer ihoop til klimpar / gör trångbrösthighet / qwas / samt oräckneligit

annat

annat ondt / och änteligen sielfwa döden. Swar
 om Boerhaave kan läsas i sine Aphorismer.
 Men som man wid barndomen är underkastad
 de sjukdomar / som komma af slapphet / så sker
 styfheten / och de der af härrörande krämpor
 uthi den friskaste ålderen. Och då denna hård-
 heten i ådror och andre lemmar meer och meer
 åhrligen ökas / banar den omsider wägen til
 en oundwikelig död; seendes man hoos gam-
 malt folck / huru händer, ådror och alt annat
 blir hårdt / styft och obögeligt. Denna för-
 myckna styfheten och spånstigheten finner af
 Suur-Brunns drickandet ingen lindring / utan
 snarare förwärras; men gemeent watn druckit
 är bättre / samt uthwärtas badande i watn el-
 ler olja / och mera slijkt. Dersöre man ock lä-
 ser hoos Plinium, at då Keissar Augustus
 frågade then öfwer hundra åhr gamla / men
 ännu mycket friska Pollionem Romulum, på
 hwad sätt han kunde en så god helsa bewara /
 har Pollio swarat: Innan til med miöd / utan
 til med olja. Här af är klart / at de faste de-
 lerne i menniskians kropp böre vara lagom
 slappe / och lagom styfwe / om kroppen skal wa-
 ra rätt helbregda och sund; jämwäl ock / at
 oräcknelige många sjukdomar af desse orsaker /
 såsom af en ymnig fatatur / kunna uthdragas /
 dem man eljest är wahn / at tillskrifwa det oskyl-
 diga blodet / som doch nästan aldrig / då god
 math ätes / på något sätt sjuk och osundt blif-
 wer / der icke fehlet först yppar sig uthi de faste
 delarne / magan / tarmarne / hjertat / ådrorne /
Muscler-

Musclerne eller Föttspijrorne / lungorne / och annorstädes / hwar igenom sedan blodet angripes.

Sådant som menniskan äter / sådant är ock blodet / så framt desse omtalte partier hafwa sin tilbörliga fasthet / uthspänstighet och sammandragande. Men äre dese deklar alt för slappe / och kroppen föga röres eller mödes / så blifwer ondt / tiöckt och slemmigt blod af den aldrabaste math. Doch som mathen är äthskillig / måste ock blodet / som der af blifwer / äfwen så wara. De wättskor / som i menniskan finnas / äre antingen råa / och sin förra natur ännu behållande; eller äre de genom beblandelse med blodet / och hiertats / ådrornas / samt Muscler och lungornas söndernuggande / förwandlade / och wårom blode listka gjorde; hwilket altijd / så länge det är sundt / har en Ammoniacalisk lueht och smak / thet är / hwarcken suur / eller ruthin / utan mitt emillan / och smakar som de gamlas Natron eller salpeter. Men så snart det genom inwärtas hetta / heziga drycker / förutnelig math / hastiga affecter, mycket wårkande / starkt arbete / och flera orsaker / warder uptåndt / blifwer det Alkaliskt och rutit / då man straxt stincker uthur munnen / särdeles om morgonen / det Grækerne fordom kalla *ροσειας ὀζειν*. Dersöre måste man altijd med en ny af god math utharbetad miölck späda up blodet / at det eij warder skarpt och rutit / och således skadeligit.

Den treffelige Hippocrates har fordom mycket wäl sagt / det all math och födsel bör wara af den natur / at den kan af wår kropp öfwerwinnas / men eij öfwerwinna kroppen. Det wij ätom / är antingen örter och gräs; eller är Det fött / af fyrfotade eller tvåfotade diur / eller fiskar. Då wij ätom örter / frucht / miölck och slika saker / och kunnom med wår maga / tarmar / Musclar, hierta / lungor och ådror sådant icke rätt smälta / och til godan blod utharbata / så wij ett suurt och skarpt blod / hwar af blifwa sura rapningar / hunger / bijtande i magan / knijpningar i tarmarne / Wäder. Colic eller fleen / bleeßhet / surt swett / flåda / skabb och bölder / hela blodets obehämlighet och oumgängelighet och mycket annat ondt. Detta skeer hoos barn / fattigt folck / lättningar / och sådana som äro slappe. Men äte wij erter / bönor och allahanda skahlfruchter / och intet hinnom smälta slika math / mistar man mathlusten / känner sigh altijd mätt / har wämjelse / kräkningar / förstoppat liif / får stlemmig blod / bleeß huy / pufigt ansichte / deesterhet och tröghet / och mera slikt / samt lägges en grundwahl til många fahrliga siukdomar / ja til sielfwa döden.

Men alle gräs och örter / som af oss ätas / äre eij suure / eller gifwa en suur saft och suurt blod. Ty somlige hafwa redan / då de ätas / hoos sig ett Alkali eller ett flychtigt luthsalt / som senap / krassa / löf / peparoth / pepar / ingefär / och mera slikt. Dese äter man säl-

lan til den myckenheten / at de straxt göra vårt blod sådant / som de sielfwe äre. Det blod / som blir af köttätande / har ock en lijten äthskilnad. Ty de diur / som lefwa wid gräs / göra eij så skarpt och till förrutnelse bögeligit blod / som de diur / hwilka äre sielfwe köttätare. Och kan man med luchten känna / at alt kött / förr än det af oss upåtes / stöter på en lijten förrutnelse / Det wij doch i gemeen kalla suurna / fast det är en ganska stoor äthskilnad emillan suurt och rutit / ja så stoor som emillan Eld och Watn / det widlyftigare framdeles skal wijsas.

Alle lefwande diur / som äta kött / äre till förrutnelse bögelige / och ju mera kött man äter / ju mera stincker man / blir hetsig / yppig och ijfrig. Derföre man ock låser hoos Valerium Maximum , huru artigt Diogenes swarade Aristippo , då han förmante honom at hålla Tyrannens Dionysii partij / och eij lefwa wid fåhlfrydder. Särdeles wäl har Bruyerinus i sin book de re Cibaria sig uthlåtit / at ehoo som intet äter bröd / då han äter kött / honom warder det illa stinckandes uthur munnen : ty brödets syra hindrar köttet rutna. Man ledes och aldrig wid bröd / efter det bewarar oss för den inwertes förrutnelsen. Och fast en menniska intet kött äter / så inclinerar hon doch af sig sielf till förrutnelse / emedan blodets omgång / och hiertats samt alle ådrors arbetande på blodet / göra det samma skarpt och rutit. Men der man / som sagt är / äter mycket kött / och

och blodet blifwer genom de förr nämde orsaker ganska smått söndernuggadt och upståndt til rötha / får man der af åltan och magefleen / en stoor morgon-torst / förlorar mathlusten / rapar ond och rutit / är slemmig på tungan och gomen / med båtst och rutin smak i halsen / haar wäm-jesse / kråker up något rutit slemm / eller får ett skarpt Durchlopp / tarmewred och hetta. Det röda blodet blije tunt och sönderrifwit / Det hwi-ta eller Serum Sanguinis blije tjockt och klim-pot / obegwämt til kropsens föda / kroppen för-tåres / de små ådror opfråtas / blodets om-gång förhindras / hetsige Febrer , och bränn-sjukor framkomma / urinen stincker : hwar på änteligen följa hetsige swulnader / warma bran-den / kalla branden / ja sielfwa döden.

Om det är menniskian naturligit / at äta kött / kan mycket disputeras. Tandernas skapnad tyckes neka det samma / aldenstund de äro intet så gjorde / som på de köttfråtande diuren / Ulfwar / Björnar / Råfwar / Leijon / Tigrar / och somlige fiskar. Den wijse Hedningen Pythagoras har warit mycket der emoot / men trodde der wid en Metempsychosin eller siäl-skifte / som doch förmenas wara galit. Ehen-na mening hade Pythagoras lärdt uthaf Ægyptierne , hwilke eij allenast wore the förste / som trodde siälarnas odödlighet / uthan ock at siä-len af ene menniskio skulle gå in uthi åthskilliga creatur / och innom 3000. åhr komma til en menniskia igen / som Herodotus lib. 2. i sin Euterpe berättar / p. m. 188. 189. 3 förste werl-

Denes

nes tijder menar man åfwen / at miölck och jords
 fruchter warit den endaste mathen / som och ännu
 brukeligt är hoos många Indianiska Folck-
 slag. Och har den treffelige Plutarchus här
 om wackert skrifwit; förmenandes den förre /
 at Menniskiodräp äre der igenom först påfunda-
 ne / när menniskiorne en gång wänjat sig wid
 at slächta boskap. Jag tror och med den lärde
 Baglivi, at de af Pythagoriske Scholan höllo
 sig för den orsaken skull från köttätande / effter
 de sågo / at örters och fruchters spijs gör ett lent/
 lindrigt och ensaldigt blod / som swärligen up-
 tändes til hetliga siukdomar / eller de grusweli-
 ga wredens och begärelsens affecter. De gam-
 le Romare wore och mycket sparsame i math /
 in til des Lucullus införde allehanda Asiatiske
 kräseligheter / Cleopatra och Tragædie skrif-
 warens Æsopi Son begynte äta perlor / och
 Cælius Apicius kom fram med sin kokebook.
 De Nationer, som nu för tiden äre starcke
 köttätare / äro och alltid hetliga siukdomar un-
 derkastade / samt fulle med eld och diersheet.
 Slachtarehundar / som måst äta blod / äre
 modigare och grymmare än andre miölcktäf-
 wer. Och kunde man denna materien wijs-
 lyftigare drijswa / men jagh har det giordt på
 ett annat ställe i min book om giffit / såsom och
 dersammastädes wiist / huruledes hwart och
 ett blodkorn / til sin fastheet / stoorlek / skapnad /
 styfhet / sammanhang / skilliachtigheet / och an-
 dra flera saker / kan göra den eller den siukdo-
 men / det jag nu förbligar.

Uf Deſe här ofwan anförde grundfaſten til alla faſta och flytande Delars egenteliga ſjukdomar / Kan man näſtan alla andra påkommande menniskians bräckeligheter uthämta / antingen de uthi blodet grunda ſig / eller kroppens alt förmyckna ſlappheet eller ſtyfheet / eller ock uthi ſinnets rörelſer. Men de måſte krämpor hafwa ſitt förſta uthſprung uthi Senotråarnas och de der af beſtående alle faſte Delars ſlapphet / hwar af mathen förſt illa ſmältes i maga och tarmar (ſom på Swenſko kallas Skerfwen i magan) blije ſedan til ett ondt blod / och banar wägen til åthſkilliga ſjukdomar / til Förſtoppelse / Tijdens uthblifwande hoos / Drwinfolcken / Gohlſoth / Slagfluſar / Borttagenheet / Handknäa och Gothſiuka / Ländſteen och Niurewärc / Wattuſoth / Deeſterheet / Skörbiugg / Andetäppa / Groſſor / fuul Hy / och flera oräckneliga. Deſe paſſioner kunna / då de eij förhårdt faſt ſig / genom en uprichtig Suurbrunn häfwas och afhielpas / ſlappheten borttagas / ſlemmigt tiocckt blod uplöſas / fördelas / och förmedelſt detta ſyrliga Mineraliſka Söplödret uthſköllias och afwaſkas. Der emoot de ſjukdomar / ſom härröra af Fibrernas altförmyckna ſtyfhet och obögelighet / eller altförſtöra ſpänſtighet / finna här ingen särdeles lindring.

Kan altderförre menniskians blod ingen ſå aldeles ſkuld hafwa til ſjukdomarna / då felet beſtår aldrasförſt i ſlappheten eller ſtyfheten af lemmarne och ſenorne. Doch kan jag icke neka / at ju ibland grunden til många ſjukdomar ligger

ligger fördold i blodet / när man äter eij annat
 än kött; eller warder besprängd med någon
 giff / som blodet måst angriper / och der med
 länge omflyter / innan giffet sig någorstädes
 fäster: eller då blodet genom hetliga affecter
 och sinnes rörelser / samt altförmycket arbete
 Kroppens och alle faste Delars håfftiga motion
 warder skarpt och uytåndt. Af köttmath / starka
 te Drycker / och affecter, får man gemeenligen
 Brännsjukor och hetliga Febrer, för hwilka
 man dock icke plagar resa til Brunnen. Torr
 wärck och flygande Sicht af ett skarpt blod / då
 den eij redan fast sig uthi mårgen af sielfwa
 beenpiporne / uthan ännu hit och tijt i ådrorne
 omflyter / kan af godt Suur-Brunns-Watr
 eij allenast förbrytas / uthan och uthsköllias
 Doch har man funnit / at Sicht och flygande
 Nattwårk / samt Kärleks-Rosor / Bolder och
 Sår / af ett oreent och flychtigt Kärleks-Speel
 wid Suur-Brunnen finner ingen lijsa; men så
 länge den sjukdomen ännu håller sig intra ter-
 minos Gonorrhoeæ, är Suur-Brunns
 drickandet godt. The: jag förr i min Disputa-
 tion om Fransoser slutit om det Veneriske Giff-
 tets natur / at thet skulle bestå uthi någon Syra
 Det har jag sedermera funnit wara orätt / och be-
 stå uti ett rutit med slemm beblandat Alkali
 eller Luthsalt; som i mine Tanckar om Franso-
 ser och Dregel-Curen är til at låsa. Jag bly-
 ges dock eij sådant här at nämna / och troor
 med Celso, at gemene sinnen byta intet gärna
 om sin mening / fast de finna en annan sananre
 eller

eller sannolijkare. Hwad i magan kan wara at ställa til richtighet / antingen med mycken Morgontorft / Mage-Feber eller Ulta / Durchlopp / Colic och Zarmewred / eller blodets alt förmyckna tunnhet och skarphet / kan ock lätteligen gie sig af Suur-Brunnars Järn-Vitril och Swafwelsyra / som ock Celsus fordom uthi ett rutit oprapande böd dricka watn; hwar igenom det skarpa Luthsaltet / som blodet tunnt gör / at det til sina flychtigaste Delar uthdunstar / blifwer förbrutit / torsten och röthan stadnar / samt alle der af flytande krämpor.

De som äta mycket kryddad och peprad math / den må och heta hwad han wil / äre äfwen benägne til hetsiga sjukdomar / hafwa en skarp och tärande tunn blod / äre fulle med eld / och til hastiga Affecter bögelige. Hwarföre man af förfarenheten har lärdt / at då en sådan sjuk blifwer / är han större farlighet underkastad / än en annan / som med slätt och ringa spijs är opfödd. Ty blodet är af sliktan math alltid bögelig til en innerlig hetta och rötha / emedan det måst består af Indianiske nåhlar / jag menar Pepar / Ingefer / Canel och andre hetsige krydder. Drekött rutnar eij så snart / som Fårekött : ty oxen äter thet långa gemena gräset; men fåren der emot äta de korta aromatiska gräs / som weya på backar / och äre alltid skarpare och krafftigare både til luchten och smaken. Dersföre man ock i England brukar / at först släppa oxar och koor på ången / hwilke afbjita det långa gräset : sedan släppas härra

håstar dijt / som det fortare äta; och sidst släp
 pas fåren in / hwilke det aldratortaste bortklip
 pa och afniupa. Detta torde och här i lande
 hafwa sin rätta hoos Landtmannen. Men jag
 undrar / hwad Plauti Rocc skulle nu säga / om
 han lefde / hwilken i sin tijd uthi Comœdien
 Pseudolo klagade högeligen / at de lade ei
 frydder på mathen / uthan skrapor / som fun
 de sönderriswa och upåta tarmarna / och lifwe
 afkorta / hwilka frydder intet ofskäligt Creatur
 äte / uthan bara Menniskian. Och lärer in
 gen twifla på / at desse Indianiske frydder up
 heeta blodet / och göra det tunnt / men blod
 wattnet tiockt / när man sig ihogkommer / at de
 de tuggas / bränna de som eld / och ofta slå skinn
 net af både tunga / gom och swalget. Hwad
 lære de wäl göra uti hierta och ådror / när de
 bita i munnen? Doch har jag mig här om wid
 lystigare uthlätit i min Book om Gift. Se altså
 Suur-Brunns-Drickandet för sådana menni
 skor mycket nyttigt / ty Vitril och Swafwelsyran
 förbryta det flychtiga saltet i blodet af desse fryd
 der / göra således blodet tiockare / blodwattnet
 flytande / förtaga hettan / och genom wattuwägen
 med sig dessa skarpheter utföra. Måste altders
 före ingen i så beskaffadt ärende wid begynnel
 sen af Wattu-Curen undra / at det swijder och
 swåra skär i röret / ty tå går pepar och ingeser
 bort / samt andra skarpe ting / som wandrat
 omkring i kroppen / eller någorstädes legat för
 dolde. Samma sak är det med dem / som i
 hwarjehanda små anstötter griipa strax til het
 säga

siga Medicamenter, och så derigenom ett skarpt blod. Ty sade Galeottus fordom wäl / at Låtedomar wore liike askeluth / Der med man laakar och bykar Kläder / som doch i det samma hwar gång något af Kläderne nöter och afkastwer.

At löpa igenom alla de Siukdomar / som antingen wid Suur-Brunnar kunna botas / eller intet botas / är eij mitt upsåth / emedan det redan af andre stedt är uthi deras Suur-Brunns böcker. Och är nästan ingen passion, som icke har fått sin grund af de uprechnade fehlachtigheter i menniskians kropp / om man elliest wil råtteligen see til focum morbi eller siukdomens orsak / och icke til des locum eller der han nu måst wijsar sig och synes för ögonen. Elliest plåga Suur-Brunnar göra någon werckan wid döshet och ond hörsel. Doch troor jag intet gärna / at Suur-Brunnen kan härställa något / som in i sielfwa örat och des underbare werktug kan wara rubbadt eller sönder; men då sådant skeer / måtte det förmodeligen effter mitt tycke för den skuld hånda / at den canalen och öppningen / som på både sidor från swalget går til öronen / är af stemm förstoppad / och således til hörslen gör en merckelig affaknad / men nu genom Suur-Brunns watnet / och särdeles Järn-Vitrilet, då det in-drickes / upröres / förlöses / och förmedelst mycket hostande och harklande / som om morgonen wid Brunnen skeer / warder uthfördt. At denna rännan til hörslen mycket förskriuter / kan man der af sluta / at då man wil mycket noga och alf-

E

waro

varsamt höra effter en ting / gapar man gärna / på det liudet skal så mycket bättre komma til örnen / Doch sieltkraft af naturen / och uthan at wetta / hwarföre man det gör. Och kallas denne Canalen af des upfinnare Bartholomæo Eustachio, Tuba Eustachiana, hwilken i sin tijd war en treffelig Anatomicus. Effter honom har Casserius, samt Du Verney och Schelhammer om örats lynde och hörslen wackert skrifwit / men ingen bättre och med större förstånd / som mig tyckes / än Antonius Maria Valsalva, Professor i Bononien, hwars Boock om menniskans öra och des partier är gull wärd.

Ther til med de / som hafwa en sittsiuka / måste nödwändigst bruka Brunnen. Det kan ingen gärna troo / huru ganska stor grundwal lägges til många swåra siukdomar genom mycket stilla sittande / antingen det skeer med sligt och af lättia / eller genom sådana sysslor / som kräfwa / at man måste wara stilla. Ty genom sligt förhållande lägges först en roost til slapphet i alle faste delar. Hwar af mathen / som ätes / i magan blifwer illa handterad / och ännu wärre i hiertat / ådror och lungor / hwarest förnämsta werkstaden är til ett godt blod. Här igenom war der blodet tiocft och oumgängeligt / skörbiugg / styfhet i kroppen / andtäppa / deesterhet / blekhet / pupighet / och omsider ofskickelighet til all ting / härröra. Den som derföre har tilfalle at kunna sköta sin helsa / han rese i sådan handelse til Brunnen / och icke allenast dricke watn / uthan bruke derjämte alla de medel / som han förnimmer

mer wara sig tienliga. Allt är intet / Der intet är helshan.

Jag sade / at genom Magans slapphet blije mathen illa smält. Men til denna mathsmältningen gör eij allenast magans sammandragande och arbetande / uthan och andedrächten / hwar igenom Diaphragma eller midarnet / samt hela underbukens musclar, hielpas åth at söndermasla mathen / och der af utharbete en Emulsion eller miölk / som sedan genom Zarmalens miölkådror / och Pecqueti rånna föres op til apelådran / Derest denna miölkfen först blandas med blodet / sedan går in i högra hiert-camaren / och der ifrån til lungan / hwarest Den undfår Den aldrastörsta sönderdelningen / och blije til blod / Doch icke första gången / uthan då Den några gånger med blodet har gådt igenom lungorna. Erasistratus har äfwen fordom haft samma tancka om mathsmältningen / som Celsus berättar. Och seer man / at foglar och fiskar upsöka skarp sand och hwassa stenar til hielp uthi sin mathsmältning. Doch wil jag här med icke neka / at ju sielfwa spotten / som i munnen under tuggandet förblandas med mathen / samt en äfwen slijf magerwättska / genom magans små förtlar uthsielad / mycket göra til / at mathen blije bättre sönderdelad och smält / äfwen som man seer / at Emulsioner på Apothequen kunna eij skee uthan med watn / samt at råå rog och hwete gifwa alltid finare miöl / än när de först torkas. Men at detta magerwatnet skal wara ett Menstruum och en tärande safft för sig allena / som det och kallas

Fermentum Ventriculi eller Magesyra / kan jag icke förstå. Det läver twiswelsuthan / så wiida det från sielfwa blodet genom förklarna warder uthsüladt / eij hafwa annan natur / än blodet sielf har. Är blodet suurt / så moste spotten och magesafften äfwen så wara; men der blodet är bögeligt til röth / är både spott och magewatnet af samma art. Doch i förstone och straxt effter wij hafwe ätit något vegetabile eller jordwert / inclinerar spotten och magewatnet til en jäfning; Derföre man och låser / at Indianerne tugga en roth / som heter Bethel, när de hafwa ätit / och samla all spotten uthi ett kåril / hwilken sedan opjäfer och blir til ett slags dricka för dem. Der samma roth tugges långt effter the hafwa ätit / blir ingen jäfning af. Följer altså at all math / gonom tändernas sönderstärande / magans sammandragande / spottens förmångande / och midarnets samt underbukens Musclars bearbetande / warder sönderdelad / uthi miölkad och smält.

Men wid ingen krämpa kan man så säkert finna sin räkning af Suur=Bruns drickandet / som då man är beswärad med Watkar i magan och tarmarne. En det är snart sagt ingen säkare tilflycht i det tilfället / än til Järn=Vitril, antingen det då är uplöst i watn / eller gifwes för sig sielft. Mången menar fuller / at barnen allenast äre med denne plågan behäftade / som ock wore til önsfandes; men jag fruchtar / at nästan ingen ålder är frii för dem / hwarken ung eller gammal / hög eller låg. De kännemercken man
 har

har af Matkar i magan och tarmarne äre nästan
 desse: at man esomoftast har wämjelse och Fräk-
 ningar / ond och suur anda / skärningar i lifwet-
 fleen / liffiuka eller durchlopp / åter häffta / stinn-
 het i buken / hickande / torr hosta / ibland ingen
 matlust / ibland altförstor / rysningar / sting-
 löpande Febrer, ryckningar / dåningar / swim-
 ningar / snafwande / och undertijden blir måhl-
 löös / man klår sig i näsan / och offta skiftar fär-
 gen på kinderne / warandes nu röd / nu blek / och
 så bort åth. Ingen deel i menniskan är frij för
 Matkar / hwarken lefwer / lungor / niurar / huf-
 wud / eller andre partier, som i mine Tanckar
 om Matkar och Skrijdsåå wijdlyfftigt kan lå-
 sas. Den gamle D. Below, Kongelig Archia-
 ter, har en gång funnit / huru hiertat på en
 Ryttmästare Dotter ifrån Liefland / som här i
 Staden effter mycken hiertans ångslan dödde /
 war med Matkar på alle siidor så igenom bo-
 radt / som det varit speckadt med flåsk; at för-
 tija andra exempel. Månge Medici hafwa
 ock här om skrifwit. Bland de gamla är ingen
 bättre / än Alexandri Tralliani Epistel på Gre-
 kisko til Theodorum, den Mercurialis uthur
 Vaticaniske Bibliotheket framletat; men in-
 gen har så wäl och berömeligen denna materien
 igenomgådt / som den lärde Andry, uthi sin
 book om Mennisks-Matkar / tryckt i Paris år
 1709. och tilskrefwen Konungens i Francckiske
 Archiater och Estats Råd / Guido Crescen-
 tius Fagon: Den jag offta för des förtreffelig-
 het och ogemeka lärdom skull har årnat på

Swensko öfwersättia / om någon lönte mig
mödan.

En äfwen slikt tilflycht finner man af Suur-
Brunnars suura såplöder / eller och annat reent
watn / uhi niurarnas swulster / niuresten och blå-
festeen / hwar igenom eij allenast sielfwe Ste-
narne warda uthförde / eller förnötte til gruus
och sand / uthan och grundwalen til dessa stenar
warder ibland uthur niurarne bortstöld och med
watnet uthförd. Ingen menniska plågas med
steen / som icke tilförende hafst någon Inflamma-
tion och hetlig swulnad i niurorne. Denna
niureswulst kan skee af otalige många orsaker / af
rijdande; springande; hetlige drycker; Span-
ske Flugor och slikt gifft; slaag öfwer ryggen;
mycket samntagande / och flere orsaker. Hwar
efter man känner sig ondt öfwer förbruggen / med
hetlig Feber, sparsam / röd och heet urin, eller
ock heel watnachtig; Det ena lårets eller och bäg-
ges orörlighet och dufwenhet; ömhet i liumskan;
tarmwred; kräkning och stadig rapande / samt
andre tekn. Denna Inflammationen går
ibland af sig sielf bort genom en tiock / rödachtig /
ymnig urin? stundom blir uthi den swulnade
niuran en Abscessus eller wahrhuus / då wat-
net befinnes wara fullt med ett tiockt och stinckan-
de wahr / hwilket om det länge flyter / är förmo-
deligen hela niuran inuthi upåtin til en pösa / och
gör sålunda en obothelig twijnsoth. Ibland hän-
der / at uthi den ene niuran blir en Scirrhus el-
ler steenhård swulst / som gör borttagenhet och
obotheligt haltande på thet ena låhret / hwar
på

på träånsiuka eller wattusoth följja. Moth en så-
 dan här omrörd hetsig niureswulst / sedan ådran
 i förstone är uplåtin / är ingen ting bättre / än
 Suur-Bruns drickandet / som således afföllier /
 hwad som satt sig. Men då en liten deel af den
 swulnade materien någorstädes uthi niurans
 småå piijpor och hool fastnar / blir den samma
 sedan rätta och första grundwalen til steen / uppå
 hwilken grund det steenachtiga grumlet uthi uri-
 nen fäster sig skorpe- och skjifwewijs / lijk som på
 en rödloök. Är altså grunden til steen ett listet
 hårdt blodkorn / hwaruppå sedan röda / hwiita /
 askegråa och blåå steenslifwor sättia sig. Un-
 dertijden blir stenen så stoor i niuran / at den al-
 drig kan falla der ifrån ; ibland faller den genom
 Uretererna eller piifrännorna til Blåsan / och
 der sedan swåra ökes. Men om någon ting gifs /
 som i menniskians Kropp kan söndermalma ste-
 nen / det är en stoor fråga ? Jag troor det intet /
 fast åthskillige gie sig uth / lijk som de ett sådant
 Medicament ägde. Salpeter Spiritus är ful-
 ler det endaste man ännu weet / som uthom men-
 niskan kan smälta sliktan steen ; men förr än en
 finge så mycket Spiritus i sig / at niure- eller blå-
 festeen der af skulle kunna smältas / wore först bå-
 de maga och tarmar upåtna och förtårde. Den
 treffelige Professor Boerhaave wijste mig i Ley-
 den maneret at distillera en ånga / som kunde
 smälta både Marmor och Gråsten / och war så
 lindrig / at ock ögat kunde honom tåhla utan
 den ringaste sweda / hwarigenom man mente sig
 något nyttigt hafwa påfunnit ; men när Boer-

haave wille pröfwa / om ock bemälte Spiritus för-
 måtte smälta menniskiofsteen / gick det intet an.
 Den som eij troor / at ett sådant hårdt blodfrö
 är grundwalen til steen / han skåre sönder någon
 sådan med en sijn säg / så lårer han finna / at jag
 säger sant / och at det röda blodkornet ligger mitt
 uthi stenen. Eliest har jag hoos Boskapen offta
 befunnit / at så länge de äta gröna gräs och örter /
 är deras urin heel klar / och sätter föga ting wid
 botn / men så snart de börja äta det torra höet /
 blije watnet tiöckt och grumligt. Swilken an-
 märkning har wäl något at betyda. Och ärnar
 jag på ett annat ställe / der Gudi behagar / egen-
 teligen om niure och blåsesteen wijslyfftigare
 handla / och wijsa / huru man sig i sådan handel-
 se betee kan. Detta nämmar jag nu allenast / at
 der wid Suur-Brunnen någon steen icke fort
 wil / bör man änteligen sitta i karbad / doch icke af
 Suur-Brunswatn / utan gemeent saltat watn /
 och någre krydder: ty Suur-Brunswatnet gör
 kroppen styf och hård / men annat watn gör ho-
 nom leen / slapp och wesklig / at således stenen fin-
 ner för sig bättre gång och frijare öpning.

Desutan de / som äre starke Wiindrince /
 Brånwins-supare / och ällsta hwitt Portugiis-
 wijn / samt der igenom få en förhetad blod / ett
 tiöckt och klumpot blodwatn / andtåppa / swårt
 bröst / dysterhet / och puffig blek hyn / som är en
 begynnelse til en Anasarca eller utwärtas wattu-
 foot / böra intet förgåta / at resa til Brunnen / och
 der i några wickor dricka watn i stället för wijn /
 så framt de icke heller wilja spilla både helsan och
 Pen-

Benningarna på källaren. Då blodet således/
som sagt är / til sit watern är förtiockt / och genom
de aldrafinaste sijlar i kroppen / det är genom
förtlarna / oumgängeligt / förhindras den osyn-
liga uthdunstningen och uthswettningen / hwar
uthi vår helsa merendehls består / och man der
på oförtöfwat faller in i någon swår sjukdom / så
framt icke något durchlopp / eller mycket wattu-
låtande emillankommer. Swarsöre och Italie-
haren Doct. Sanctorius Sanctorius fant detta
ärendet af den angelägenhet / at han i samsällte
trrettiio år arbetade der på / och med sin wicht
änteligen uthfant / huru mycket en menniskia af
den eller den maten / i det eller det wädret / af den
eller den affecten uthdunstade / som i des Statice
läsas kan / öfwer hwilken boof Lister och Bagliui
hafwa giordt wactra anmerckningar.

Uter här emot äre någre / som resa til Brun-
nen / eij för någon särdeles sjukdom skull / uthan
för det de äro ofruchtsamme / och willja gierna
föda barn. Somlige hafwa och warit så lycke-
lige / at de någon tijd efter Bruns-Curen funnit
sig fruchtsamma. Och så wida eij något natur-
ligt fehl är hoos man eller qwinna / eller någon
olikhet finnes uti deras kärlighet / kan fuller
Suur-Brunnen något här wid göra / särdeles
til qwinnan. Ty det händer offta / at sielfwa
qweden är så slapp och opfyld med slemm / at
såden sig ingalunda fästa kan och behållas / hwil-
ken slapphet genom Järn-Vitrilet ändras / och
slemmet genom Suur-Brunnarnas såpelöder
bortsköljes. Doch blijr af dese orsaker sällan
E 5 någon

någon ofruchtsamhet. Men snarare och fast oftare blir den af qvinnors hvijsa fluf / och så länge den warar / är man nästan altstadigt ofruchtsam. Mot hwilken stora olägenhet doch ingen tryggare medicin är härtills funnen / än Dricke Brunnen. Annu är och en ganska stor orsak til ofruchtsamhet och misfoster den myckna blodden hoos qvinnorna. Ty som H Erren har så behagat / at qvinnan skulle föda / har han och gifwit henne den förmågan / at / sedan hon är manbar worden / gör hon i sin kropp mer blod / än henne sielf nödigt är. Hwilken och hwar månad til en dehl afgår. Men stannar samma blodrensning / får hon der af otaligt många krämpor / skabb / klåda / swindel / buukref / ryggwärt / hufwudwärt / Lungosoth / och mera ondt. Men råkar qvinnan blifwa hafwande / stadnar denna Blodrensningen något der efter / eller och straxt. Doch som det spåda Fostret eij hinner eller förmår förtära så mycken blod / som i de förste månader samlas / blifwer modren der af otroligt siuk / får wämjelse och kräkningar / mistar mathlusten / dånar / får swindel / har ondt öfwer magan / liumflan / niurorna och bröstet / en dufwenhet i hela kroppen / matthet och andtäppa / som omsider sluta sig med otidigt misfödande. Genom hwilken olyckliga händelse många tusende barn äre omkomne / och mången man blifwit barnlös. Doch som detta af en allena orsak härrörer / så kan det och med ett medel / såsom man det öfwerstrufe med en hand / afhielpas / då man öpnar ådran emillan andra och tredie månaden effter

afsl

afelsen. Derföre när Konung Hinric den Andras Gemål i Frankrike esomofftaste foor illa för sin blodfylla skull / och intet kunde hugna Konungen eller Rijket med någon Ursvinge / öpnade den lärde Doct. Fernelius ådrån på Drottningen / hwar igenom hennes Foster blef behållit / och Valesiernas äminnelse uthwidgad / men Fernelius fick både heder och åhra / samt mycket annat godt. Kan altså Suur-Brunns drickandet hoos blodfulla qvinnor göra det samma / som åderlåtningen / ty blodet warder alltid wid Brunnen förminskadt / och Kroppen mager. Och således är min mening om denna saken.

Men här finnes esomofftaste sjukdomar så gamle / inbjtne och halsstarrige / at de föga gie sig af blotta Suur-Brunnsdrickandet / om icke någon annan hielp och tillsats blir af andre saker. Derföre man med Kroppens rörelse / bewegningar och allehanda Exercicer, med gående / spakrande / springande / dantsande / rijdande / viltgerande / åkande / gungande / bollkastande / flotspelande / badande / kammmande och borstande / seglande / fiske / kortwilligt tahl och discourerande / kortspelande / samt andre sliike öfningar måste ersätta det / som eij elliest genom Suur-Brunns Kraft står til at winnas. Gungandet är en ibland de lindrigaste rörelser / hwar igenom Kroppen på det makligaste warder skakad / de Solide slappe delar blifwa något fastare / och blodet i lungan sönderdelas. Doch äre de gungor / som gå omkring / eij så tienlige / som de andre / ty der wid sker offta olycka. Thet torde ock icke wa
ra

ra så onyttigt för Dem / som eij annan rörelse gita / at / efter drickandet eller badandet i Mineralwatt / låta waggas sig i store der til bestälte waggor : hwilket hoos Turfarna skal mycket wara i bruk wid deras Mineral-Brunnar. Hijt kommer jämwäl åkande i wagn / cariol eller chaise, hwar igenom åfwen slappheten i kroppen ändras / och blodet sönderrifwes / särdeles om jag föret mitt emot wädret ; sågandes Verulamius, den fordom store Canceleren i England / at ingen ting så mycket gör til långt lijf / som desse saker / hwilket af Celso kallades med ett ord / Gestatio.

Hwad seglandet anbelangar / så troor jag / at det är en ibland de nyttigaste ting för Dem / som hafwa en begynnelse til Lungosoth / och i föllie der af begynna tyna bort. Det de gamla i forna tids der mycket hafwa bruk / som Plinius berättar om Annæo Gallione ; sågandes defutan / at man intet seglade til Ægypten , för Ægypten skull / uthan derföre / at man fick segla. Plutarchus rechner ock upp några Exercicer til helsans bibehållande. Sådan lindrig kroppens rörelse är och med gående och spatserande / hwar igenom lemmarne styrckas / och blodet tunnt warder. Doch at detta spatserandet måste skee uthe i wädret : ty ju friskare jag andas / ju mera blijr blodet sönderdeladt / aldenstund lungan är det förnämsta werktuget til blodets utharbetande / hwarest och hwart blodgrand lijksom granuleras och i lungans finaste ådroor genomfichtas. Derföre man ock seer / at siöfolck blifwa så fethe och frodige / ty de äre alltid uthe i wädret / arbeta

brast

brast / och öfwa Lungorna mycket med ropande. Deßuthan gör seglandet för dem owanom i begynnelsen liksom en half Salivation och ett starckt spottande / medelst hwilken mycket ondt uhr Kroppen blifwer bortfördt; Det jag på Kongl. Orlogs Flottan i twänne åhr höbs mig sielf försökt hafwer / hwar efter jag mycket friskare warit / än någonsin tilförende.

Til deßa lindriga Kroppens rörelser kan badandet / kammmandet / och gniidandet rächnas; hwilke eij allenast styrcka de slappa ledarna / utan ock göra det stadnade / tiocka och oumgängeliga blodet tunnt och flytande. Särdeles tienar badningen och gniidningen med lijndufar eller så kallade Servietter, när Swettholen äre förstopade / ty de öppna förtlarna / förnämligast om lijndufarne först doppas i ljetet wijn. Ibland / när slappheten råder i hela Kroppen / och någon hwijs blod öfwer alt i Kroppens yttersta stadnata som gör puffighet / kan den röda jorden / Ochra, eller Röcka kallad / uthi sielfwa badwatnet införas / eller och uthwertes påläggas; men der någon stoor swulst / en Tumor Oedematofus, antingen uthi öronförtlarne / mandlarne eller annorstädes / eller och uthi de så kallade Clopton Havers förklar i ledarne / satt sig / är denna Ochran icke så tienlig / ty hon resolverar då intet och uplöser det förtiockade flemmet / uthan fast mera förbinder det / och banar wägen til en Schirrhum eller steen-hård swulst / hwilken swårliga warder fördrifwen; som man ock seer / at tråd och qwistar inlagde uthi denna Ochran

ran med tiden liksom petrificeras och hårde blifwa.

De som starckare motion och rörelse af nöden hafwa / kunna med riidande / bostkastande / flotspelande / och en polnisk Dansk sig betiena / alldenstund wid de Fransöfka Complimenter, och så kallade Menuetter, Gavotter, Paassepied och sliska / är ingen stoor kroppens bewegning / och ingen stoor nytta. La folie d'Espagne, och Engelske Giquen äre starcke rörelser / och tiena intet gärna för Suur-Brunns Gåstom / så framt icke någon allenast med begynnelsen til Skiörbiugg är bekajad. All Dansk och speel behagar Doch icke allom lijka. Ty som kroppen är af senotråar til alla sina fasta delar sammantvuren / och således hoos den ena hårdt utspänd / hoos en annan något slappare / så tycke wij eij heller lijka om alle Melodier. Den ene wil hafwa en sorgelig thon / en annan Runda, den tredie Dahle Danken / en annan Fransöfkt tact, en annan Tyst / och så borthåth. Och bör man betrachta menniskiorna i detta tilfället / som åthskilliga thoner på ett Musicaliskt Instrument. Om twänne luthor stämmas lijka / och den ene hänges på wäggen / skal den på wäggen är / då jag rörer på den andra / swara mig uthi hwar octava eller quinta, och hwarje thon / som spelas på den andra. Det man kan see i gästebud / der speel är / huru hwar och en tycker om sin Melodie, och kan intet hålla kroppen stilla / när den spelas up / uthan hela kroppen gungar och skälfrer. Derföre och de / som uthi Italien warda bitne af Spindlar eller Tarant.

rantler, eij alle med enahanda thon cureras; uthan med åthskillige thoner / alt som de finna sig och sin kropp röras / som kan med mera hoos Epiphanium Ferdinandum, men särdeles hoos Baglivi uthi des Tarantula läsas. Den store Morhof har och skrifwit en book / huru wijnglas med sine wise thoner / genom siungande / kunna bräckas. De begynna först darras sedan klinga / och omsijder spricka. Och kan den lärde Borelli läsas de Vi Percussionis af den som lyster. Men denna Harmonie och sammanstamma uthi Musiquen har man at tacka Pythagoras före / som Macrobius förmåler: här om jag mig wiidlyftigare i min book om giffit har uthlåtit.

Riidandet är en gyllende rörelse för den heta Coliquen eller tarmewred / ty der igenom warder hela underbuken skakad / och hwad der uthinnan fåst sig / förlöst / at det antingen genom swettholen eller andra uthwågar kan fördelas / särdeles som under riidandet kroppen skakas wid hwart steg hästen stüger. De gamle Greker hade och flera kroppens bewegningar med kastande / hoppande / sechtande / brottande och kappspringande / uti sine Olympiske leekar / som kan sees hoos Galenum, Vegetium, Arrianum i des Tactica, Mercurialem, och andra flera. Ja the gamle hade ock maneer / at curera långsama siukdomar med pissande och slående / som ännu i Holland brukeligit är hoos en Feltshår / den der alla galna och uhrsinniga der igenom söker til rättaställa; hafwandes Meibomius, Bartholinus och

och Franciscus Paullinus här om wackert skrifs-
 wit. Mången har och det genom Kroppens be-
 wegning wunnit / som eij kunnat ske med Medi-
 camenten. Derföre man låser hoos Plinium,
 at den Romerske Borgmästaren och Generalen
 Q. Fabius Maximus blef af med sin långsama
 fierdedags skåfwa / när han hölt Felttschlach-
 ning med Allobrogerne wid åmthet af Isere
 och Rhône strömarne. Det är och offta at un-
 dra / huru små bondepoikar genom öfningen och
 Kroppens rörelse warda ganiska styfwe och star-
 ke / samt kunna ibland det arbetet uthrätta / som
 en storan stadzpilter eij gitter röra. Herodotus
 berättar i sin Thalia p. m. 223. at Persianerne
 hafwa tunna hufwudskålar / emedan the hafwa
 stark härwert och bära myskor; men at Egyptier-
 ne the emot hafwa tiocka och starka hufwudskå-
 lar / aldenstund the sträpt från barndomen räta
 sitt hufwud / gå barhöfde och således låta sina
 skallar af solen torkas och hårdas. Swilket är
 märkwärdigt.

Men der de faste Delars altförmuyckna styf-
 het / eller och spånstighet tagit öfwerhanden / at
 aldeles ingen rörelse tienlig / uthan fast mera
 stillhet / wattudrickande / och badande i warm el-
 ler olia. Blijr altså der wid / at man offta i sär-
 deles sjukdomar mer kan uthrätta med Kroppens
 rörelse och bewegning / än med de aldrabästa
 Medicamenten från Apothequet. Doch är
 thet lijka mycket för en Medico, antingen han
 Recepterar til Apothequet, eller genom annat
 godt råd hielper den sjuka til helsan. Zy / som
 sagt

sagt är / genom kroppens rörelse blir eij allenast
 slappheten uthi senotråarne och de der af bestå-
 ende faste partier, förbättrad / utan och det tioc-
 ka / stymmige och oundgängelige blodet blifwer
 sönderdeladt / rörligt och oundgängeligt. Denna
 förändringen sker doch icke allenast til hela
 blodet / uthan til hwar och ett blodgrand i syn-
 nerhet / så til deras sammanwäf / skapnad och
 fasthet / som til des storlek och rörelse. Och må-
 ste man här wid inbilla sig / at samma förän-
 dring skeer / som då man bothar frokan med kallt
 wats påslående / eller kallt waders inblåsande
 med pusten. Äfwen så lärer det fuller hafwa
 händt med de piigorne eij långt här ifrån Stock-
 holm, som i Pesten brachte sig til helsen med
 kallt wats öfvergiutande / det jag eij wijdare
 nämner / emedan det är en bekant sak. All
 blod har och gärna then arten / at han flyter / så
 länge den röres / men så snart rörelsen stånar /
 går han ihoop. Kan man altså af de gamlas
 gode anstalter til kroppens stärckande / sluta / at
 de faste delars natur warit dem bättre bekant /
 än mångom denna tiden / hwilke alltid säga:
 här är tiock / eller skarp och tunn blod / som bör
 ändras. Denna sanningen har doch en tid
 måst ligga fördold / in til des Bellini och Ar-
 chibald Pitcarn, men särdeles Baglivi och
 Boerhaave den samma åter igenkommit på föt-
 ter / och på Mathematisk fastan grund upstaldt
 hafwa.

Här kunde någon göra ett inkast och säga /
 at många krymplingar / borttagne / och de som

hafwa krampen / blifwa offta wid Suur=Brunnar härstälte och helbregda / men kunna sig doch intet röra / eller betiena sig af hwarcken gång eller dants: wore alt derföre denna kroppens rörelse och motion eij så nyttig / som ofwan sagt är? Alt så skeer / är sant / och är en stor Herrans nåde / at så händer. Doch tror jag fullleligen / at dese gärna betiänte sig af en sådan kroppens rörelse / der de förmätte. I det öfriga / kan man förmoda / at sådanas passioner merendels bestå i blodet / och de deuthan hafwa ett friskt hierta / lefwa wäl och efter sin wärliga diæt, äre eij underkastade många ostadige affecter, uthan äre stadige / och hafwa en god förtröstan / at Gud genom ett sådant medel wil them hielpa. Doch inbillar jag mig säkert / at der dese patienter listet och effter sin yttersta förmåga röra sig / eller biuda til / låra de förmodeligen finna större lindring til sina krämpor.

Det äre doch ännu någre sjukdomar / som egenteligen och mer finna sin hielp wid dessa oprächnade exercicer, rörelser och anstalter / än någre andre. Sådane äre de så nämde sinnets sjukdomar och affecter, wrede / ångslan / sorg och bedröfwelse / längtan / förskreckelse / och flere sliike. Igenom hwilka större willerwalla och oordning i kroppen / så wäl til de fasta / som flytande delar / så til ådror / som blodet / härkommer. Och skulle jag troo / at genom dese Affecter och sinnets böijelser lägges grundwalen til största delen af alle wåre sjukdomar / hwilke doch äre så mycket swårare at uthrota / som

de ock intet uthrotas kunna / eller på något sätt genom Medicamenter stå til at hämmas / der icke sinnet blifwer tilfreds staldt / och til en heel annan samt stråfwande affect böijes och anföres. Ja / ehoo som önskar åga helsan / och komma til en högan ålder / han måste för allting så laga / at en Jämnwicht alltid är emellan sinnets och kroppens bewegningar; kunnandes man af Morali Philosophia eller dygdeläran risfeligen inhämta / hurulunda affecterne, så til andre människors / som til sin egen lefamens bästa / wederbörligen skola öfwas / ydkas och bestyras. Then ihetta icke gitter / gitter eij heller länge och wäl lefwa. Måste altdersföre en förständig Medicus efter Baglivi råd / uthi långsamme och geenstråfwoge sjukdomar wara omständt / om icke någre sinnets passioner en sådan främpa förorsakadt / och huru den då med fast andre Låkedomar / an de som hämtas uthur Apothequen, bör til rätta ställas.

Sliffe medel / och til de genom affecter uthsprungne sjukdomar tienlige / äre förnämligast allahanda tahl och lustige Discourser, leek och dank / rijdande / åkande / bollkastande / fiske / rij / skiutande / wädrets och lufftens ombytte / ångars / skogars / blomsters och sköna träd; fågnersamma påskådande / åkrars fågring / och sielfwa orthens beskaffenhet. Detta gör undertijs den i långsame franskheter så stor förändring / at man för finner sig wäl / än någon trodt. I Städerna är gemenligen wädret med allahanda oreenständt opfyldt / och kan eij eller så wäl

rensas eller afblåsas / som på landsbygden. Derföre skrifwer Seneca om sig sielf / at han aldrig mådde wäl / så länge han war i Rom, men så snart han kom uth på sina Ufswelsgårdar / fant han sig straxt bättre. Juvenalis har och wäl uthi en sin Satyra sagdt / at ehoo som har ett lijtet Landgods / och sig deruthinnan förlustar / han blijr intet gärna siuk / uthan fast mera karst och långlifwad. Man måste doch här wid merka / at Siowädret är för somligom siukdomom godt / för androm Landwäder / Bergwäder / eller och slättmarkswäder. Och mån man med det wädret aldrabäst / hwar med æquilibrium eller Jämnwichten sker emellan wär blod / våra fasta delar / särdeles Lungorna / och sielfwa wädret. Somlige orter hafwa och ett särdeles uthdunstande uthur Jorden / hwar af man antingen kan må wäl / eller aldrig trifs was. Derföre triifs man altid bäst der som man är född. Och torde kanstee inge andre / eller desse wara de förnämste orsaker til hemsiukan / som ibland hoos mången så hårdt tager öfwer handen / at han blefnar och tyner bort / och aldeles siuk blifwer af längtan til sin Fädernes ort / som Naso gjorde / då han war landflychtig uthi Tomis wid swarta Hafwet / Schweitsarne göra i Frankrijket / och Finnarne gjorde i Riga. En sådan siukdom kallas Nostalgia, på tydsko Heimwehe.

Det kan altså för alle de främpor / som af Affecter och ångslan hårröra / ingen bättre Medicin upfinnas / än lustigt sällskap / tabl

och snack / och kroppens åthskillige bewegningar /
 Doch alltid i föllie med andre / och icke allena /
 emedan desse passioner hafwa det synnerliga
 med sig / at de alltid mera tiltaga och förwär-
 ras af enflighet; ehuruwäl jag weet / at somli-
 ge äre i den tanckan / Det en Medicus ingen
 ting tilgør wid siukdomens athielpande / om han
 intet något föreskrifwer på Apothequet. Doch
 är detta lätt giordt för honom / men kostar lijk-
 wist penningar för Patienten. Och heter alt
 det / efter Hippocratis uthsaga / läkedom / som
 kan ombyta tilståndet hoos den siuka i något
 bättre. Mången blir ock i desse swåre krigs-
 tiider af ingen ting annat siuk / än af huusbe-
 kymmer och omsorg för sig och de sina / huru
 pålagor och uthskylder skole kunna uthgöras /
 huushyra erläggas / och hustru / barn / samt tien-
 stehion med åhran födas. Hvem wille då grun-
 deligen botha en sådan passion med Läkedomar
 uthur Apothequet?

Kan man altdersföre här af sluta / at fast
 desse sinnets rörelser giordt de fasta delarna slapp-
 pa / blodet tiockt / eller också ofta tunnt / skarpt
 och frätande / och hela kroppen illa förståld /
 Suur-Brunns-watnet doch icke allena förmår
 stort lindra / eller borttaga slika krämpor / om
 icke desse uprånade kroppens bewegningar /
 och lustigt omgånge jämwäl öfwas. Swar ige-
 nom all ångslan och åminne af de saker / som
 hemma någon bedröflighet kunna förorsaka / för-
 tages och förgåtes / och kroppen i medlertijd
 och under detta lustige Compagniet så wijda
 här

härställes / at den sedan är mächtig til emotstå
 flera sljka anstötter / eller dem aldeles öfwer-
 winna. Och må den / som til Brunnen reser /
 lägga all sin sorg och ångstan hemma / eller den
 wid Brunnen sig aldeles affskudda / om han
 täncker wid sin Bruns-Cur at få någon hielp
 och lijsa; som det äfwen under alle passioner,
 ehwar man wistas / lijkaledes är angeläget / så
 framt den siuke wil blifwa frisk. Derföre har
 jag och altid varit af den meningem / at de
 Suur-Brunnar / som äre nähr in til den sta-
 den eller orthen / hwarest den siuke är hemma /
 eij äre så tienlige / eller bringa så stoor nytta
 med sig / fast de wore aldrig så gode och uy-
 richtige / som de / hwilka längre bort äre ut-
 lägne. Ty föruthan det / at ens huus och hem
 så nähra in til påminner en offta om ett och
 annat / hwar på man icke ens wid Brunnen
 borde täncka / så sker här så många besök och
 Visiter, Gåstebud och oros / at Suur-Brunns-
 Curen löper om uthan någon den ringaste
 nytto. Förfarenheten lärer bewitna / at jag
 säger sant.

Här finnas ännu någre främpor / som
 doch hwarken genom Suur-Brunns-Drickan-
 de / eller sällskap och umgänge / kunna lindras
 och afhjelpas. Sådane äre samwetsplågor
 öfwer begångne fehl och brister i andelig måt-
 to. Och ehuruwäl at Kroppen af Desse plågor
 warder lijksom af nåhlar uthmarglad och för-
 tård / kan man doch intet förmerckia någon lin-
 dring til denna gnagande samwetsmatten / der
 icke

icke det rätta och sannskyldiga Andeliga Helse-
 watnet uthur Israels Helse-Brunn / Gud; He-
 lige Ord / warder i siäl och kropp indruckit/
 samt med hugnelige tröstespråk besegladt.

Den ångslan / och Der af flytande Krop-
 pens utmagrande / samt blodets skarphet / som
 förorsakas af ens enskylte nöd / armod och elän-
 de / ehuruwäl kroppen der igenom til den så kal-
 lade mieltsjukan aldeles warder disponerad,
 finner jämwäl wid Suur-Brunnar alsingen
 lindring / utan har sitt Antidotum och moth-
 gifft uthi bara penningar / hwilke / så snart de
 meddelas / denna sjukas strart häfwa och bry-
 ta. Och fast Konung Pyrrhi underbara högre
 stortåå / hwar om Plinius förmåler / wore än-
 nu til / så skulle hon ändå intet kunna denna
 Mieltsjukan borttaga. Men ehuruwäl jag alt-
 förmånga både sedt och känner / som häfwa
 mieltsjukan för medelöshet skull / kan jag dock
 i så beskaffadt åhrende intet wara deras Medi-
 cus, aldenstund Läkaren har samma sjukas
 som Patienten. Doch som jag i min Barn-
 dom har nogsam t lärdt känna hwad det är / at
 fångta sitt bröd wid andras dörrar / och seder-
 mera erfarit den oblijde Lyckans anstöter / är
 jag tämmelig wäl wahn / at wara fattig; för-
 modandes likwäl säkert / genom Gud; nåd / at
 då friig och öhrlig warder uphörandes / det
 jag ock en gång får fågna mig för alla mi-
 na beswärligheter. Ur och icke nödigt / at
 nämna mer här om / ty mitt upsåth är eij
 at skrifwa Libros Tristium, uthan om Suur-

Brunnar / wid hwilka ingen bedröflighet får höras.

Exercicerne och Kroppens rörelser böre Doch sålunda ställas och styras / at de eij mer skada än gagn göra. Ty uthi begynnelsen til skörbiugg / frossor och sliکه sjukdomar / är en starkare rörelse högnödig / särdeles med gående och omspaterande / at senotråarne och Fibrerne måtte få sin styrcka igen / och det outhärliga tiöcka blodet blifwa sönderdeladt / samt hwad som uthi körtlarne satt sig / må kunna uthskakas. Men då skörbiuggen är redan så högt bracht / at tänderne äre löse / munnen stincker / tandköttet upfråtes / urinen luctar illa / och förmodeligen blodet är rutit / tunnt och frätande / bör motionen wara lindrig och ringa / at icke detta onda blije wärre / blodet mer sönderrifwen / skarp och frätande / samt de fasta delar affstrapade och förtärde. Iffwen så är det med många andre sjukdomar. Man måste altdersföre pröfwa sig sielf / och tillsee / om kroppen af bewegningen warder wärre eller bättre.

Effter här nu så mycket talas om / at åthskillig kroppens rörelse är åthskilligom sjukdomom god wid Suur-Brunnen / kunde kan stee någon gaafsam fråga / om ock Venus-Speel och samntagande tienar sig / emedan det åfwenwål är en motion, som icke lijtet kroppen rörer? Och ehuru wål jag weet / at många passioner, särdeles Chlorosis, gohlblekhet / och tiydens utheblifwande hoos qwinfolck

Fen / genom gifftermåhl och samntag uthan det
 ringaste Medicament från Apothequet, offta
 warda botade / som och Tyfkarne hafwa ett
 Ordspråk: Die heftlichsten Jungfern werden
 die schönsten Frauen; Doch likwål / som här
 igenom hela niurarnas œconomie och sam-
 manbygge warder rubbadt / at watnet / som
 den wågen måst afgår / måste således stadna
 med alt det / hwad uthur Kroppen bortföras
 bör / så är detta spelet aldeles otienligt. Hip-
 pocrates kallade fordom denna leken *μικρον*
Επιλειψια, som Galenus och Macrobius be-
 rätta / ehuruwål detta hans uthspråk intet fins
 nes i des böcker / som wii denna tiden qwar
 hafwom / som också Stobæus Serm. 6. p. 78.
 Detta språket Eryximacho tillågnar. Och må
 den / som wil / wid Brunnen och under drie-
 kandet det pröfwa / han lærer säkerligen förstå
 huru ryggwårct / tarmewred / kräkningar / huf-
 wudwårct / och oförmögenheet til at gå med
 mera ondt sig lærer infinna / och föga gagn af
 Curen winnas. Men ehuru ock denna reglan
 nödig är / så wil jag doch intet gå god / at ju
 något här emot förbrytes / när antingen man-
 nen kommer at helsa på hustrun / eller hustrun
 på mannen: det man wål ibland kan merckia.

The flere sjukdomar / som ey wid Suur-
 Brunnar finna rum / lindring eller hielp / kan
 man wål ändå skaffa both före / doch icke för
 alla / ty det är omögeligt. Stundom kallas
 Läkaren til en obothelig sjukdom; stundom alt
 D 5 för

för seent. Ja / någre tijnmar förseent kunna
ibland göra siukdomen aldeles obothelig / sär-
deles i Brännesiukor och Pesten. Men de
siuke mena: Det har än ingen nöd / Det tor
fuller gå öfwer af sig sielf. Och då döden är
hardt när / kallas Läkaren först. Poëten sa-
de doch fordom wäl: Principiis obsta; med
hwad mera. Det man således kan på Swens-
sko säga:

Om tu i början står emot/
Så sker dig för tin fränckhet both;
Men får tin siukdom rotha sig/
Han wist til grafwen skyndar dig.

Och hwad man hoos de arma och fattig-
ga gör af en Christelig Rärkel och för intet
det måste ey förstås om alle. En Medicus,
som har ey annan åker at skära / uthan genom
sin Practique skal föda sig och de sina / bör haf-
wa något för omaket. Arbetaren är sin löhn
wård. Men otacksamhet har hoos åthskilliga
så tagit öfwerhand / at den ey står mer til rät-
tas. Bör man så wäl fransöfka / som Pest-
fränckheter handtera / gifwa sielf Medicamen-
ter der til / lägga handen wid bölder och sär-
besöka personerna i ondt och i godt wåder / om-
gås med så besmittelige och faselige siukdomar /
med stänck och lucht / men uthan någon weders-
gällning och arfwodis löhn. Gode ord och
klappande på arlen / fylla intet i sâcten: Kan
man thesfore köpa sig kläder och skoor / dem
man

man wid sådant rick och räck uthslijter / weet jag intet. Androdus gjorde fordom en listen feltshår tienst åth ett oståligt Leijon / när thet hade stakat sig i sothen / men fick en stoor wedergållning på then Romerske Amphitheatern, Då leijonet kände honom igen och skönte hans lijf. En smed lerckar eij op ett låås för intet. Och hafwa the gamla ey så illa tillågnat enom Läkare trenne ansichten / Dem jag doch här ey wil nämna.

Huru man sig wiidare wid ankomsten til Brunnen / under sielfwa drickandet / och wid åndan betee skal / är af andre nogsammt skrivit. Wid ankomsten håller jag för allom rådeligt / sedan man listet uthwiilat / at taga in ett lindrigt purgerande Medicament, på det således maga och tarmar må blifwa från slemm och orrenlighet renade / och watnet finna en frij öpning och ingång i blodet / hwar af sedan en större werkan står til at förmoda. Men somlige begifwa sig thet til / så snart the komma til Brunnen / uthan någons rådfrågande / allenast at the en gång eller annan tilförende warit der wid / Då de förmena sig hafwa insupit alt / hwad dem nyttigt är at wetta; warandes en dehl mycket ömmare om sina bouteiller, än om sin kropp / uthi hwilka de ey något godt wijn ingiuta / för än the dem wäl skolgdt och reengjordt. Och så deke sedan ey winna någon särdeles hielp af Brunns drickandet / säga de / at watnet dugde intet. Jag der emot troor / at watnet war godt / men slapp ey

ey frijtt in i Kroppen / uthan effter Det måste
 här och der i underbuken stadna / gjorde Det
 bukref / wäder och förstoppelse / och blef länge
 qwart i Kroppen. Det wore fuller önskeligets
 at då man en gång brukt Brunnen / man se-
 dan intet mer behöfde betiena sig af någon
 Medico. Keyser Tiberius sade ock fuller for-
 dom / som Tacitus berättar / at då en men-
 niska wore trettijs åhr gammal / borde hon in-
 tet behöfwa någons annans råd til at kunna
 uthwålia hwad sig nyttigt eller onyttigt wore.
 Men der emot weet man / at menniskan da-
 geligen ombytes / och är icke den nu / som hon
 warit tilförende. Alderens omskifte / math
 och dryck / omgånge / tiensters ombytande / och
 i föllie här af / andre omsorger / andre tanckar
 och sinnets rörelser / förändra menniskan gan-
 ska mycket / Det en förständig Läkare sig lærer
 ihogkomma och wid tilfålle i acht taga. Man
 seer / at nästan alle store Generals-Personer /
 träffelige Poëter , spitsfundige Måhlare och
 Algebrister , lijda anstöt af Podager eller
 fothsiuka / fast de i det öfriga kunna lefwäl så
 noga och ordenteligen / som någon annan.
 Och som man begynner Bruns-Curen med
 ett liitet Laxativ , så tyckes wara tienligt såle-
 des åfwen sluta / at Det til åfwentyrss samlade
 slemmet / och hwad elliest genom watten kan
 uplöst / men ey bortfördt wara / måtte affö-
 ras: ty ingen lærer undra / om magan under
 så mycket wattudrickande är slapp / fast math-
 listen offta är stor.

Swad

Hwad math under Suur-Brunns drick-
 kandet är tienlig / det lemmas til hwar och
 ens lägenhet och wahna. All stlemmig och hård
 spijs syns fuller intet vara god; doch kan den
 ena menniskian offta smälta den mathen / som
 en annan ey gitter see / smaka eller smälta.
 Är doch bäst / at hålla sig wid det lindrigaste.
 Men om jag får äta eller dricka något suurt
 under Brunns-Curen det är en större fråga?
 Uthi de passioner, som af slapphet och syra sin
 härkomst hafwa / är ingen syrlighet tienlig.
 Uthi de andre / derest en ruthin / tunn och stark
 blod måst regerar / kan jag icke finna / hwar
 före man icke kan äta suurt och dricka suurt
 såsom Citroner, Pomerantser, wijnbår / hal-
 len / blåbår / och mogna hiortron: genom hwil-
 kas angenäma syrlighet blodets hetta warder
 läskad / och förrutnelsen hindrad. Miölk skul-
 le wäl ey heller vara så otienlig / särdeles den
 suura / om icke hon med sin stlemmigheet för-
 stoppade miölkådrorna uthi tarmmahlen / och
 således förhindrade Suur-Brunns-watnets
 frija ingång. Denna saken är doch underka-
 stad så mycket ledsamt snack / så mångas om-
 dôme / och ingen är / som icke wil om Suur-
 Brunns Diæten tabla och göra ett Generale
 sluth. Men när hwar och en pröfwar sig sielf
 och sin natur / lærer han finna åthskilnaden.
 Wij drickom suurt watn af Suur-Brunnen /
 men annat salt och suurt stuy wij före / som doch
 är underligt.

Och ehuruwäl denna saken i förstone synes
 vara af sijtet wårde / är Doch råddhogan
 för suurt ey först begynd wid Brunnen / uthan
 af det tilfället / at wij låtit och intahla / det he-
 la wår blod af sig sielf inclinerade til en sielfs-
 krafds syra / och at deruthinnan wore en Fer-
 mentation eller jäsnung / som nödwändig til
 en syra uthslogo / och så wijdare. At någre
 sjukdomar af syra komma / och at blodet kan
 vara suur / särdeles hoos barn / der om har
 jag för nämt. Men om det är en Fermen-
 tation eller jäsnung i blodet; eller en bögelighet
 til Putrefaction och röthas hoos friska men-
 niskior / der om wil jag nu oförgripligen mig
 uthlåta. Först kommom wij alle deruthinnan
 öfwerens / at wijnätticka / Citronsafft / lingon-
 safft / Vitril-Spiritus, swafwelånga och Dyllis-
 ke saker äre suure / både til luchten och smaken.
 Der emot hwad rutit är / har en heel annan
 smak och lucht / twårt emot det / som suurt är /
 såsom alt uhl och rutit kött / rutit flåsk / rutin
 fisk / och flere saker. Kött kan uhlna / men al-
 drig suurna / ey eller fisk / eller något annat af
 diurom tagit / fast wij så säge gemenligen. At
 altså emellan suurt och rutit så stor åthskillnad /
 som emellan eld och watern. Och måste det
 som skal kunna bewara kött och fisk för röthas
 vara suurt / som salt och ätticka. Doch bör
 man här wid merckia / at wål ättickan och an-
 dre syrlige ting / som antingen genom jäsnung
 eller naturen äre suure / kunna i wår kropp
 förbrytas til ett Alkali och stinckande luthsalt /
 men

men ey de Mineraliske salten / för sin styfhet
skul / Kunnandes man ock genom ett särdeles
handgryp af urinen igenfå nästan alt det koks-
salt man hela åhret igenom åtit hafwer.

Hwad Fermentationen eller jäsningen
widkommer / så har den allenast sitt rum uthi
allehanda jordwexter / såsom rog / korn / hwete /
allehanda nötter / fröen / bår / och deras saffter.
Når någon jäsning skee skal / tager man antin-
gen safften af desse ting / eller också fröen : Dem
man måltar ; torkar ; söndermahl ; blandar
med warmt watern uthi ett kåril / som förr är
brukt ; kokar / och rostar ; lägger jäst der til ;
sätter kårilet i ett warmt rum / och betäcker det.
Når så bestält är / merker man dessa effterföl-
jande teken i sin ordning / hwart effter annat :
Först blir der ett swällande ; sedan bublor och
blåsor ; en inwärtens rörelse ; och hela Liqueu-
rens grumlighet ; der näst begynner det at
spänna sig otroligen uth / det wij kalla jäsa och
göra sig ; sedan lägger sig ett skinn ofwan på /
som betäcker hela kårilet / det wij kalla jäst ;
åter förtåres detta skinn / och faller til botn /
då det heter dragg. Då blir Liqueuren klar ;
får en starck söthsuur lucht / som snart kan ska-
da / om man håller näsan der öfwer ; samt en
åfwen lijka smak. Och så är fermentationen
til ända. Om denna Liqueuren då distille-
ras , gifwer den brännewijn ; men om jäsnin-
gen längre uthdragas i ett warmt rum / sur-
nar hela hopen / och draggen eller wijnstenen
blandar sig åter op med det öfriga / och blif-
wer

wer således til åtticka. At icke någon sådan jäfning af bår eller wijndruswor kan skee ibland uthi menniskians maga och tarmar / nekar jag intet til; men at det således kan skee innom våra ådrar i blodet / nekar jag aldeles. Ty så skulle wäl ingen menniskia lefwa ett ögnas bleck / uthaa ådror och hela kroppen spricka sönder. Ingen har och ännu funnat destillera brännewijn af menniskieblod / ey eller åtticka / fast Professor Vieussens i Mompelier förment sig något hafwa funnit / som doch af andre är förlagdt.

Men som jäfningen har sitt rum allena wid jordwerter / så kan der emot Pntrefactionen eller förruthnelsen skee så wäl uthi jordwerter / som allehanda diur / på detta sättet: Om något ligger ihoopflåmdt uthi en hög / på ett warmt ställe i öpet wäder / som både warmt och wätt är / begynner det således ruthna: Först blifwer det in uthi warmt; sedan effter hand pöser; och omsider opsiuder. Och när sålunda skedt är / hafwa alle ting enahanda lucht / enahanda rutin smak / och äre som welling. Der man nu wil af Retorten destillera denna grothen / gier han först nog watn; och då man ombytt kårilet / samt lagdt starkare eld der till kommer en stinkande qwalm eller Spiritus fram / sådan som stinck Spiritus: der man ännu sätter en annan Recipient under / och öker elden litet / får man ett flychtigt oliachtigt luthsalt samt en mycket stinkande swart olia. Hwille saker opwälla och fräsa med alt hwad suurt är.

Och fast ey röthan innom menniskians Kropp kan synas sålunda skee / så blijr Doch blodet / när det antingen någorstädes stadnar / eller alt för mycket under sitt omloppande söndergnuggas / offra så skarpt och rutit / at det luchtar starkt / och wäller med alla syrlige ting. Och är det nog / at alle diurs delar / blod / ådror / been / tarmar / håår / horn / klöfwar / hierta / niwar / lungor / och de flere / destillerade af Retorten , gifwa sådana fråna saker ifrån sig / som förebemålt är / hwilket klarligen wiiser / at i menniskian och andre diur innom Des blod och wattu-ådror är en bögelighet til inwärtens rötha / och altså ingen jästning eller Fermentation ; så wiida jag det kan förstå. Men hwad det egenteligen är / som gör jästningen / eller hwad jäst är / der om har jag mig i min boof om Giffit uthlåtit. Och då man sålunda betrachtar åthskillnaden emillan jästning och förutnelse / lærer man ey blifwa så rädd mera för suur math och syrlige drycker / jämwäl wid Suur-Brunnen / uthan hwilka en menniskia / sedan hon begynt äta kött / aldrig kunde lefwa / särdeles uthan salt och ätticka. Och är wärdt at läsa / hwad Diocles Carystius til Konung Antigonum skrifwit hafwer / angående Diæten öfwer hela åhret.

Om thet är nyttigt / at sofwa middag under Suur-Brunns brukandet / plåga många fråga ? Sönnen wid Suur-Brunnen kommer af åthskillige orsaker. Suur-Brunns
 E wat

watnet har gemeenligen uthi sig ett swafwel/
 som gör sömn / dufwenhet / yrhet och druckens-
 het. Doch som ey alle menniskior lijka angrijs-
 pas af starcka drycker / så är ock här wid en
 stor åthskilnad. Androm hånder sömn wid
 Suur=Bruppen / när watnet ännu står qwart
 uthi magan / tarmarne / och hela underbuken/
 så at then ther inunder liggande Aorta eller store
 pulsådran ther af tryckes / och altså bloden
 förhindras i sin gång til de nedriga delarna;
 men ther emot i större ymnighet updrifwes til
 hufvudet och hiernan / af hwilket yrckande och
 tryckande föllier en nödwändig Sömn. Och
 som Suur=Bruppen=watnet hoos alla merens-
 dels gör en starck mathlust / at mången sig så-
 ledes förgriper / så kan åfwenlunda then med
 math opfylde magan betrycka pulsådran / at
 således hiernan af blodfylla blifwer rubbad / och
 kroppen sömnig. Thersföre Grekerne fordom
 sade: *παχέα γαστήρ λεπτόν ε̄ πικρῆ νοόν.* En
 altid proppad maga gör intet qwicket förstånd.
 Somligom påkommer Sömn wid Bruppen
 af then orsaken / at Suur=Bruppen=watnet/
 genom sitt syrliga såplöder / uplöser den för det
 ta tiocka och ihoopflimpota bloden : hwilken
 blod / då han är uplöst / allestädes i ådrorne
 wil hafwa ett större rumm / hwarigenom ådrorne
 ne uthängias / hiernan således intrycka och be-
 ängsta / at ock ther uthaf en säker sömn infom-
 mer. Någre ther emot blifwa då först sömnig-
 ge / när the någon tijd druckit. Hwilket sy-
 nes komma ther uthaf / at för slijtom har wat-
 net

net wål och redigt gådt bort / och sålunda med
 sig förddt icke allenast skadeligt / uthan ock godt
 blod / hwar igenom kroppen uthmagras / alle
 kraffter afftyna / och sömnen således af en ijdel
 matthet inflyter. The flera orsaker til söm-
 nen har jag nogsamnt uprächnat uthi min boock
 om Giff. Hwad den sömnen widkommer /
 som af Suur-Brunns swaflet skeer / så troor
 jag / at den är ingalunda rådelig / eller i nå-
 gon måtto tillätelig: ej eller den / som tijmar /
 då måsta watnet ännu är qwart i kroppen; el-
 ler magan är med math upproppad. Der nå-
 gon i sådan händelse lägger sig til sömns / må-
 ste han uhrsechta sig sielf / om han swårigen /
 eller aldrig / eller med en ganska stoor hufwud-
 wårck upwaknar. Thet wore fast bättre / at
 genom en lindrig rörelse förfrämja watnet til
 en wederbörlig uthgång / och underhielpa math-
 smältningen; äfwen som thet ock lijkaledes är
 nyttigt / då man finner sig mycket sömning effter
 ett tiockt och seegt blod / som af watnet uprördt
 och uplost / ådrorna uthstinner. Och som then-
 na stymmiga blodet är en säker afföda af the
 faste delars slapphet uthi kroppen / så bör man
 så mycket mindre sömn sig häruthinnan tilstå-
 dia / som kroppens rörelse och bewegning är
 nästan thet endaste och tilförtroligaste medel til
 thenna slapphetens bothande och athielpande.
 The ther emot / som af kroppens uthmagrande
 under Bruns-Curen blifwa dufne / måge fritt
 sofwa / när Naturen fordrar och tillsäger; sär-
 deles om the äre wisse ther uppå / at watnet

redan aflupit / på thet således genom thes långsamma stadnande i niuran och blåsan ingen mer felig olägenhet må förorsakas.

Ytterst torde och det göra mycket til en god Suur=Brunn=Cur, om ägaren af Suur=Brunnen emot Brunnsgästerna / och Brunnsgästerna emot ägaren / betee sig höfliga / froma / roliga och williga. Ty ett enda knorr kan bryta af en på många dagar förwärswad lindring i Kroppen / aldenstund wrede och bitterhet / samt alle andre hetsige affecter altför mycket råda i wår Kropp / och honom aldeles wahnställa. Man låser hoos Athenæum uthi de wiissas gästebud / at då Suur=Brunn Käl lan uthi Edepslo af Konung Antigoni Befallningsmän sparsammeligen begynte uthdelas / torckades hon aldeles bort. Och der olätthe och bannskap finnas / lårer föga wälsignelse å både sydor stå til at wänta. Doch såges mången wara ond och bullersam / som doch icke så är / när han med höflighet hanteras och bemöttes. En liten matk blije och ond / när han altijd stickes och retes. Ty hårde wiggas tienna til hårda stockar / och eij de blötthe.

III Nu kunde jag äfwen / som wahnligt är til ett bihang framkomma med någre Anmärkingar öfwer några Sommrars Suur=Brunn=Curer wid det bekanta Hellsowatnet Wijsberg / aldenstund jag hafst den åhvan / at der wid Brunnen åthskilliga förnämnta och hederliga Per-

Personer med mitt enfaldiga råd betiena / Dem jag och alla skyldigast för all bewijst gunst och godhet betackar; men som här i Sverget eij gärna ännu tåhles / sådana saker at uprepa / efter thy ingen wil gärna nämnd warda / och jag thesuthan sielf drager en fasa derföre / emedan at uthlåta sig / at den eller den Brunnen är god för den eller den siukdomen / är mycket åfwenstyreligt / och smakar så ledsamt / ty uthgången skal sådant wijsa / och kan icke förr sägas. När en Suur-Brunn i någre åhr bort åth är med nytto brukad i någre wise passioner, då kan man först säga / hwar til han duger.

Suur-Brunnen wid Wiksberg är straxt effter Medewij Brunn uptagen / och behåller än i dag sin härliga krafft wid åthskilliga siukdomar / dem jag ey wil nämna / aldenstund förfarenheten har det nogsamnt uthwiist redan i samfalte trettijo åhr / och Kongl. Maj:ts fordom Lijf-Medicus Herr Doct. Skraggenstier-na uthi en särdeles book klarlig har låtit förstå. Är belågen på en så wacker ort / som någonsin här i landet finnes / har sköna ångar omkring sig / otaliga många slags blomster / kosteliga sfogar af allehanda tråd / som i min Flora Wiksbergensi kan synas / och åger så många andra förmoner förmedelst sin belågenhet wid Zeliuwijken / at den och ibland de goda Suur-Brunnar här i landet rächnas / som han åfwen ligger lagom långt ifrån Stockholm, och ey för nåhra.

watn / at den ey kan af någre hundrade menniskior uthdrickas: i thy / som jag den om Sommarens år 1711. den 27. Junii, då största hettan och torstan war / i närwaru af fyra andre hederlige personer / genom ett noga måtande befant / fastar den hwar tijma fyra tunnor watn / som gör om dygnet niotiio sex tunnor / och om året trettiio femb tusend och fyratiio tunnor; oberåchnadt hwad brede wid rännans / under den samma / och genom sielfwa jorden sig sijtar / som ey kunde måtas / men doch wäl til några tunnor sig belöper; fast thet gör intet til någon Suur-Brunns större godhet / at han fastar mycket watn. Och som denna Brunnen ännu aldrig hafst någon skadelig effterfölgd / så warder han och åhrligen af en myckenhet folck / jämwäl från aflågne orter besökt / och behöfwer så mycket mindre här at omtalas / aldenstund ett godt wijn blifwer wäl ändå förfåldt / fast man icke hänger någon Heder-Crans på tunnan.

Och skulle jag fuller något meer enkannerligen om ett och annat mig yttra / der icke sådant til måsta delen af andre redan sskedt är; och des utan / som någon kunde med fog säga / at man uthi Medicina, och hwad som angår menniskians lijf / ey borde något uthlåta sig på Swensko / aldenstund der igenom gifwes tillfälle til mycket qwacksalweri / som åfwen Baglivi och Friccius helsosammeligen råda. Men jag troor / at qwacksalware / kåringer och the

så kallade Doctorinnor lære ingen stoor wettens-
 skap warda hämtandes uthur denna skrifften/
 så at jag deras infång förmodeligen lærer slip-
 pa. Thet är högelingen til beklagandes / at
 uthi ingen wettensskap i werlden äre så många
 Flopare och bönåhsar / som uthi den ädla Me-
 dicinen, hwar af doch menniskians helsa och
 sundhet beroor. Om nu conservatio sui,
 eller det omhugsandet / som hwar och en dra-
 ger för sin egen wålfärd / är orsaken der til/
 eller oordningar / och andre dyliکه saker / lem-
 nar jag omålt.

Doch finnas alstijd och nästan allestädes
 flere Flopare och quacksalsware / än rätte / för-
 ständige / floke och lärde Medici, hwilke sin
 wettensskap ey så lätt ihoovsamladt / som de för-
 re. Laurentius Joubertus, en lård Medicus
 i Frankrijket / berättar uthi sin book om geme-
 ne mans ingrep och sáfunnoghet uthi Medici-
 na, at / då Alphonsus, Hertigen af Asti uthi
 Italien, en gång öfwer måhltijden med sine Her-
 rar kom i twiiskan / uthi hwilken wettensskap de
 måste Flopare skulle wara / och den ene sade/
 at de måste wore uthi stråddare ämbetet / en
 annan i skomakarehandtwerket / den tredie i
 ett annat / och så bort åth / steg Hertigens Hoff-
 nar / den pußerlige Gonelli fram / och sade
 sig skola dagen der effter bewiisa / at uthi me-
 dicinen wore de måste bönåhsar i hela den stas-
 den. Detta til at werckställa / tog han på sig
 en mycket tiocck mössa / bandt ett klåde under

hakan / tog en filtkappa om arlarne / och gick
 uth på gatan heel bittida om morgonen / pijs
 pandes och låtandes ganska jämmerliga. Men
 Dan han nu således opføre och uthføre en gata
 allenast / i en så underlig habit kom tagandes /
 och war känd af alt folcket / frågade honom alle
 de / som honom mötte / hwad som feltes? Och
 då han för allom sade / hurudan swår tandwårck
 han hade / wore ock alle straxt redo at säga ho-
 nom hwad han skulle bruka derføre. Då han
 laddes / som han sådana Remedier opskref /
 men skref allenast op deras namn / som sådant
 sade. Och då han en stoor myckenhet med namn
 sambladt hade / går han emot middagen up til
 Hertigen i åfwen sådan klådedræcht / jämran-
 des sig och flagandes öfwer en gråselig tand-
 wårck / och finner jämwäl Hertigen straxt be-
 någen / at gifwa sig godt råd för wårcken / åfwen
 det samma / som Des Lijf-Medicus Antonius
 Musa Brasavolus honom sielf tilførende gifwit
 hade. Hwar på Gonelli Hertigens namn åf-
 wenwål opskref / och med sin långa lista af två-
 hundrade personer på en gata allenast / bewij-
 ste / at största delen af folcket i staden wore qwack-
 salfware / och Hertigen med. Det tyckes ock
 wara mycket betänckeligt och fahrligt / at för-
 troo sig och sin helsa den i händer / som intet förstår
 hwad helsan är / huru lifwet uppehålles / genom
 hwad orsaker wij lefwom / genom ock hwilka
 wij naturligen döo. Keyser Adriani sidste ord
 här i werlden wore / at han genom klopere war
 bracht til döden. Men jag må ey meer tabla
 här

hår om / thet är fast lijka mycket / som säga sa-
gor för them döfwom.

Gluteligen beer jag / at den bewågne Lå-
saren täcktes uhrsechta / hwad häruthinnan kan
fehladt warda : ty at fehla är menniskeligt / och of-
allom naturligt. Hwad som icke med Naturen
och förfahrenheten är eenligt / wil jag intet at nå-
gon skal troo. Och har jag enfaldigt ända bort
åth sagt min mening. En annan kan bättre dö-
ma der om / än jag sielf. Termini Artis och
de så kallade Vocabula Technica äre swåre at
öfwersättia på Swensko / särdeles i Låfarekon-
sten. Elliest berättar Plutarchus uthur fabler-
ne om en gammal fåring / som heth Lamia, at
hon aldrig hemma i sitt huus något såg / utan
war steenblind / och hade sin ögon förgömdt i
en ståhl / men så snart hon gick uth til andra /
satte hon ögonen in igen / och såg heel wål / hwad
sig uthe tildrog. Och ehuruwål detta är ett äf-
wentyr / så kan man dock här af finna / huru wij
alle uti andras omdömande äre skarpsyntare än
loar och göpor / men uti wåre egne fehl och brister
stumög dare / än de underjordiske mullsorckar.

* * * * *

HErrans Ängel / hwilken rörde
 Batnet i Bethesda Damn/
 At thet ijdel Halsa förde/
 Flöt med dubbel werckan fram/
 Röde ock the Swenska Brunnar/
 Signe them med krafftig halt/
 At man må med Swenske Munnar
 HErran smaka tusendfalt!

